II. HALLGATÓI PROJEKTVERSENY PÁLYAMUNKA

Gödöllő, 2022. május 4.

A SZÉKELYFÖLDI AGRÁRTERMELÉS VERSENYKÉPESSÉG-NÖVELÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

Opportunities for increasing the competitiveness of agricultural production in Szeklerland

Készítette: **Kelemen Réka**

Vidékfejlesztési agrármérnök, MSc

I. évfolyam

Levelező tagozat

Szent István Campus

Gödöllő

2022.

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS ... 1

2. CÉLKITŰZÉS ... 3

3. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS ... 4

3.1. Agrárfejlesztés és innováció a vidékfejlesztésben ... 4

3.2. Versenyképesség jelentősége az agrárszektorban ... 7

3.3. Székelyföld agráriumának versenyképességi és innovációs kapcsolata ... 10

4. ANYAGOK ÉS MÓDSZEREK ... 17

4.1. Vizsgálati terület lehatárolása ... 17

4.2. Szekunder kutatási módszerek ... 18

4.3. Kvantitatív kutatási módszer leírása ... 19

5. VIZSGÁLATOK EREDMÉNYEI ... 21

5.1. Székelyföldi népesedési tendenciák elemzése ... 21

5.2. Székelyföldi agrárágazati tendenciák elemzése ... 22

5.3. Szakképzettséggel kapcsolatos eredmények a gazdafelmérésből ... 27

6. KÖVETKEZTETÉSEK, PROJEKTÖTLETEK ... 30

7. ÖSSZEFOGLALÁS ... 38

IRODALOMJEGYZÉK ... 41

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS ... 45

1. BEVEZETÉS

A mezőgazdasági termelés, a feldolgozás és az értékesítés versenyképességeinek vizsgálatára az elmúlt években és évtizedekben számos hazai és nemzetközi szakirodalom kitért, éppen ezért szinte magától értetődő tézisként lehet megfogalmazni, hogy a piaci verseny és a versenyképesség a mezőgazdasági nemzetgazdasági ágban igen erőteljesen érzékelteti hatását. E ténymegállapításból kiindulva dolgozatomban a székelyföldi agrártermelés versenyképesség-növelésének lehetőségeit igyekszem feltérképezni.

Tudniillik Székelyföldön nagy hagyománya van a helyi termékek vásárlásának, fogyasztásának, illetve a helyi termékek havi vásárainak is, Székelyföld központi városaiban: Székelyudvarhelyen, Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön, Gyergyószentmiklóson. Így megállapítható, hogy Székelyföldön nincs eltűnőben a gazdálkodás, a termelés, élelmiszerelőállítás és a feldolgozás. Ugyanakkor Székelyföldről sokak számára a hagyományos, régi módszerekkel végzett gazdálkodás jut eszébe, viszont manapság már a térségben is számos változás figyelhető meg, mint az agrár generációváltás– vagy a digitalizáció kérdésköre is egyaránt. Mindemelett a térségben jelentős problémát okoz a piacra jutás lehetőségeinek hiánya is. Véleményem szerint a gazdálkodás hatékonyságában felfedezhető e tényezőkön kívül még számos problémakör, amelyek fejlesztésével Székelyföld agrárium biztosan előre tudna lépni.

A téma aktualitásával közelebbről 2021-ben találkoztam, amikor szakmai gyakorlatomat töltöttem Hargita megye megyeszékhelyén, Csíkszeredában, a 2018-ban indult Székely Gazdaszervezetek Egyesületénél. A szervezet a falugazdász hálózatuk által hamar felismerte a térségi agrártermelést érintő problémákat, így egy komplex program kidolgozását indították el, majd ennek hatására 2021. év tavaszán indult útjára a Székelyföldi Fiatal Gazda Program. A program első szakaszban egy kétkörös gazdafelmérés készítése valósult meg Székelyföldön. Ebben a szakmai felmérésben volt lehetőségem részt venni, így elég alapos betekintést szerezhettem a székelyföldi gazdák, és azon belül fiatal gazdák igényeire, problémáira.

Az említett gazdafelmérés készítése során fogalmazódott meg bennem, hogy a vizsgálati adatbázisokat és eredményeket tudományos szintre emelve egy komplex szakmai elemzés alkalmával kívánom majd hasznosítani. Mindezen adatbázisok begyűjtése, azok feldolgozása és értékelése meggyőződésem szerint olyan szakmai összefüggésre mutatott rá, amelyek segítségével a székelyföldi gazdák jelenlegi tevékenysége, szakmai munkája, a lehetséges

stratégiai jövőképe is jól kirajzolódik. A tervezett kutatásommal olyan összefüggések rendszerére szeretnék válaszokat kapni, amelyek hosszú távon befolyásolhatják a vizsgált gazdatársadalom gyarapodását, gazdálkodását, fejlődését, innovációs irányát, hiszen a globalizált világgazdaságban – meggyőződésem szerint – szükséges megtalálni a lokális jövő alapjait, a helyben való boldogulás stratégiáját.

Terveim szerint a témával hosszabb távon szeretnék foglalkozni, így egy átfogó és komplexebb kutatásra készülök, amely a vizsgált témát számos egyéb aspektusból és összefüggéseiből fogja elemezni. E vizsgálati tervem első és egyben megalapozó tanulmányaként készítettem ezt a dolgozatot, amit a későbbiekben térszerkezeti vizsgálatokra alapozott elemzésekben szeretnék majd folytatni.

2. CÉLKITŰZÉS

A témával kapcsolatos érdeklődésem hamar kialakult, hiszen székelyföldi származású fiatal vagyok, így kifejezetten érdekel, hogy a kortársaim és mellette az aktív korú lakosság fiatalabbik része hogyan viszonyul a térség mezőgazdasági tevékenységének állapotához, annak fejlesztési lehetőségeihez. Mindemelett egyre szélesebb körben vitatott agrárinnováció témája az én érdeklődésemet is felkeltette.

A **pályamunkám célja** a székelyföldi fiatal gazda-társadalom és a teljes agrárium helyzetének vizsgálata tudományos-szakmai szempontból, amely által a térség számára megvalósítható agrárfejlesztési projektötleteket fogalmazhatok meg.

Mindezek alapján az alábbi **kutatói kérdéseket** állítottam fel az elemzés elején:

1. Hogyan alakul a térség demográfiai állapota? Lesz ki gazdálkodjon a jövőben?
2. Melyek azok a mezőgazdasági ágazatok, amelyek jellemzően előfordulnak a térségben, illetve ezek területi változásai milyen hatást gyakorolnak a terület fejlődésére?
3. Hogyan igazodnak a gazdálkodók a környezeti adottságokhoz?
4. Hogyan kapcsolódnak, egészítik ki egymást az agrárium ágazatai?
5. Mennyire fontos a gazdaság fejlődésben az újszerű szakmai tudás és a képzettség?
6. Mely problémák a legjellemzőbb, gazdálkodást nehezítő tényezők?
7. Milyen aktív együttműködésekre lenne szükség Székelyföld agráriumának fejlesztése érdekében?
8. Milyen szervezési megoldások segítenék elő a hatékonyabb működésű, versenyképesebb térségi agráriumot?

3. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A dolgozat e fejezetében kiemelten foglalkozom a vidékfejlesztés agrárfejlesztési és agrárinnovációs kérdéskörével általánosan, néhány külföldi jó példa bemutatása által is. Ezt követően bemutatom a versenyképesség jelentőségét általánosan az agrárszektorban, végül pedig a versenyképesség és innováció kapcsolatát a székelyföldi agráriumban.

3.1. Agrárfejlesztés és innováció a vidékfejlesztésben

Ha vidékfejlesztési szempontból közelítjük meg a témát, akkor mondhatni, hogy a vidékfejlesztés egyik eszköze az agrárfejlesztés, miközben az ***EU Közös Agrárpolitikájának*** (KAP) második pillérjét önállóan képezi a vidékfejlesztés. Az EU vidékfejlesztési politikája szerint a vidéki térségek fejlődése a mezőgazdasági politikai és szerkezetátalakításával, környezetvédelemmel és a mezőgazdasági tevékenységből élő emberek támogatásával érhető el (Farkas, 2002). Az agrárfókuszú vidékfejlesztésben nagy szerep hárul a szakpolitikai érdekérvényesítésre, hiszen a KAP egyértelműen az I. pillérre helyezte a hangsúlyt, mely a közvetlen kifizetéseket, jövedelemtámogatásokat tartalmazza a mezőgazdasági termelők részére, míg a II. pillér – azaz a vidékfejlesztés mindössze alig negyedét képezi a KAP költségvetésnek, pedig a célja „*a vidéki gazdaságok és közösségek kiegyensúlyozott területfejlesztésének megvalósítása, munkahelyek létrehozását és fenntartását is beleértve”* (Európai Parlament, 2020). Az új programozási időszakra, vagyis a 2021-2027-es ciklusra már átreformálódik a KAP is, hiszen az egyre felgyorsuló világunkban újabb körülményekhez kell tudni alkalmazkodni: klímaváltozás, fenntarthatósági igények, környezetbarát és okos megoldások és persze a digitalizáció is megjelent az agrárszektor és a közigazgatás területén (Gáspár, 2019, Szalai-Fabula, 2021).

Fontos kiemelni, hogy habár a jelenlegi programozási ciklus 2021-2027-re esik, mégis a KAP tekintetében 2021-2022-re egy ***átmeneti időszak***ot foglaltak rendeletbe, miszerint az előző programozási időszak szabályozása által már az új pénzügyi keretből előirányzott 8 milliárd eurót használnak fel, így a 2027-ig tartó ciklusra előírt közös agrárpolitikai reformot 2023. január 1-től kell végrehajtani. Az új KAP célja, úgy előmozdítani egy fenntartható és egyben versenyképes mezőgazdasági ágazatot, hogy közben képes legyen támogatni egyrészt a gazdálkodók megélhetését másrészt a társadalom egészséges élelmiszerellátását, mindezt fenntartható és környezetvédelmileg is elfogadott módon. Ehhez a legfontosabb eszközök a 2020-ban közzétett Európai Zöld Megállapodás részét képező „Farm to Fork” (a farmtól az

asztalig), és a biodiverzitás-megőrzési stratégiák alkalmazása (Európa Tanács, 2020, Agrárminisztérium, 2021). A 2021/2023-2027 KAP 9 célkitűzését is érdemes megvizsgálni (1. ábra), mivel ehhez az EU-tagországoknak is igyekezni kell alkalmazkodni és megfelelni:

1. ábra: Az EU Közös Agrárpolitika 2023-2027-es ciklusának célkitűzései
Forrás: (Agrárminisztérium, 2021, old.: 8)

Az 1.ábrán látható a 9 célcsoport, melyekhez lényegében kulcs-cél a 10. célkitűzés, ez pedig a modernizáció, vagyis a tudásátadás, szaktanácsadás, innováció és digitalizáció (Agrárminisztérium, 2021). Saját vizsgálataim alapján mondhatom, hogy Székelyföldön a KAP általi projektmegvalósulásokban nagy szerepet vállalnak a Megyei Fejlesztési Ügynökségek, többek közt szaktanácsadással, szakmai utakkal és továbbképzésekkel, a helyi szakemberek és társszervezetek, együttműködő partnerek bevonásával – mint például a Székely Gazdaszervezetek Egyesületével is.

Az ***innováció*** témája egyre több szakembert foglalkoztat, ezáltal megannyi definíció született már a meghatározására is. Pályamunkámban az OECD 2005-ös, nemzetközi vizsgálatok összehasonlításához használt definíciójára támaszkodom, melyet a magyar Agrárgazdasági Kutató Intézet jól összefoglalja:*„Az innováció a közvetlen megvalósításhoz kapcsolódó*

tudományos, technológiai, szervezési, pénzügyi és kereskedelmi lépések összessége." (Agrárgazdasági Kutató Intézet, 2014, old.: 11) (OECD, 2005).Az innováción belül már külön kezelendő az ***agrárinnováció*** is, mely a mezőgazdasági, erdészeti és halászati nemzetgazdasági ágban a termeléshez, feldolgozáshoz, valamint a piaci értékesítéshez közvetlenül kapcsolódó, a fejlesztéstől egészen az újítás elterjedéséig tartó folyamatot jelenti (2. ábra). Tehát kiemelt irányként említhető a mezőgazdasági üzemek versenyképességének növelése többek között különböző innovatív projektekkel, tudástranszferrel, a megújuló erőforrások hasznosításával, az infokommunikációs fejlesztésekkel, illetve a partnerségi hálózat bővítésével. A létrejövő újítások közvetítésében kiemelt szerepet játszanak a különböző tudásközpontok (ipari parkok, kutatóközpontok, technológiai klaszterek, inkubátorházak), melyek a magasabb infrastrukturális ellátottság végett városokban, illetve azok környékén jönnek létre (Agrárgazdasági Kutató Intézet, 2014) (Varga, 2009).

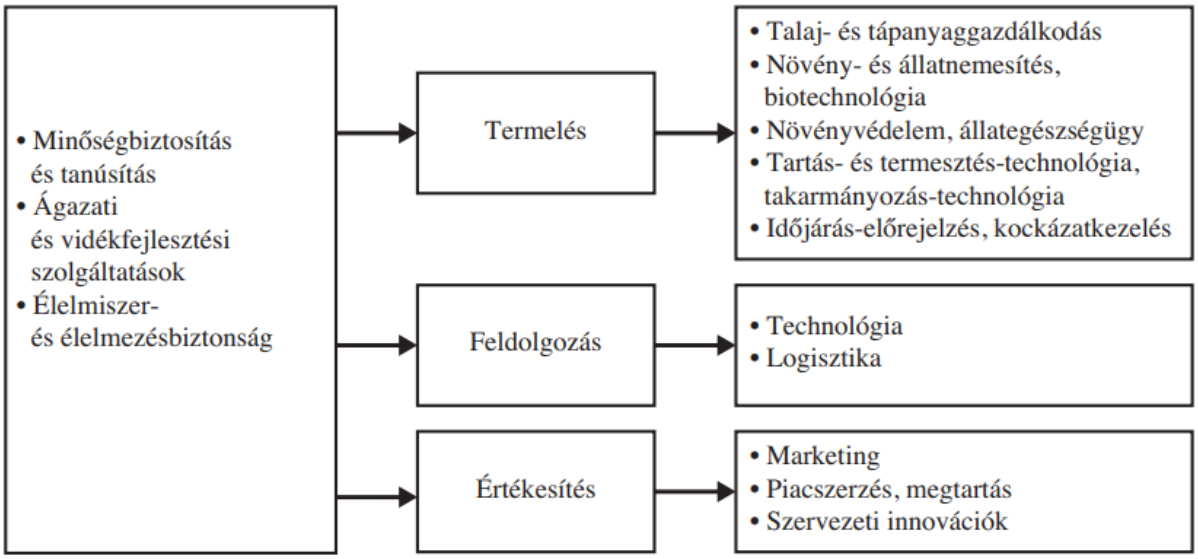

2. ábra: Az agrárinnováció által érintett területek
Forrás: (Agrárgazdasági Kutató Intézet, 2014, old.: 14)

Ebből is jól látható, hogy az agrárinnováció elég széles körben érint megannyi területet gazdasági, agrár, kutatás-fejlesztési szempontból egyaránt, ezáltal más nemzetgazdasági ágakhoz is kapcsolódva. Nem hiába jellemző napjainkban, hogy egyre több kérdést vet fel a körforgásos gazdaság is.

Az innovációk kialakulása és terjedése érdekében már a gyakorlatban is ***alkalmazott, jól működő modellek*** közül említenék néhányat. Németországban az innovatív mezőgazdasági média betörése online (oktató, ismeretterjesztő, példabemutató) pár perces videók, rövid

kisfilmek által más kisebb-nagyobb gazdaságokat, más – már bevált - technológiákat, módszereket ismerhetnek meg a gazdák. Ezek az agrár kisvideók már Székelyföldön is jelen vannak. Másik modell a közösségi médiában való aktív részvétel az #AgriChatUK egy közösségi portálon heti rendszerességgel szólítja meg az agrárszakembereket szakmai beszélgetésekre, így a gazdák kapcsolatba kerülhetnek szakemberekkel információszerzés, szaktanácsadás igénylése céljából is. Harmadik példa pedig az írországi Teagasc (Ír Mezőgazdasági és Élelmiszer-fejlesztési Hatóság), mely ötvözi a tanácsadást az oktatással és kutatással oly módon, hogy más érdekelt személyeket és szervezeteket is bevon (ipari partnereket, kereskedelmi-, mezőgazdasági tanácsadókat és médiát, egyéb gazdálkodó szervezeteket), oly módon, hogy segítik a mezőgazdaság, élelmiszeripar szereplőit és a vidéki közösségeket a változások nyomon követésében, a motiválásban, ezáltal az új technológiák alkalmazására ösztönzik (Teagasc, 2017) (Sárosi-Blága, 2020). Ezek a jó példák véleményem szerint hatékonyan és akár csekély költségekkel adaptálhatók lennének Székelyföldre az agrárközösség aktivizálására.

3.2. Versenyképesség jelentősége az agrárszektorban

Napjainkban egyre divatosabb és gyakran használt kifejezés a ***versenyképesség***. Mindennek ellenére rengeteg tudományos publikációban és szakmai kiadványban is az olvasható, hogy a versenyképesség fogalma különböző helyszíneken és időben más-más jelentést hordoz, akár időről időre változik, hiszen az elvárások és ezáltal a meghatározó tényezők is változnak. Továbbá maga a különböző területi szakemberek is a saját szakterületükkel összefüggésben magyarázzák (Csath, 2019) (Kardos, 2017). A szakirodalomban a versenyképesség általánosan a módosuló, új globális feltételekhez való alkalmazkodás képességet takarja, melynek fő célja a viszonylag magas foglalkoztatottsági és jövedelmi szint megteremtése, valamint a térségben élők életszínvonalának növelése, javítása (Ritter, 2019). Az IMD (International Institute for Management Development = Nemzetközi Vezetésfejlesztési Intézet) versenyképesség-kutató központ által évente kiadott Versenyképességi Évkönyvben használt fogalom: „*a nemzetek versenyképessége azt mutatja meg, hogy az egyes országok mennyire képesek olyan környezetet teremteni, amelyben a vállalkozások úgy állítanak elő nagy hozzáadott értéket, hogy közben a lakosság életszínvonala és életminősége is javul*” (Csath, et. al, 2016) (IMD, 2015). A Magyar Nemzeti Bank által készített Versenyképességi jelentés kiadványban a versenyképesség fogalma alatt *„a gazdaság hosszú távú teljesítményét meghatározó tényezők összességének színvonalát értik*”(Magyar Nemzeti Bank, 2021, p.3.), vagyis többek között a termelékenységet,

a technikai haladást, az emberi erőforrás minőségét és mennyiségét, a vállalkozói attitűdöt, a szabályozó környezetet, a finanszírozási lehetőségeket, illetve a környezeti és társadalmi fenntarthatóságot is vizsgálják (Magyar Nemzeti Bank, 2021).

Mindezen túl a közelmúltban a versenyképességet már regionális szintre is kiterjesztették a szakértők. Az OECD már külön kezeli ***a regionális versenyképességet*** is. Így a területfejlesztési politika irányvonalaira is nagy hatással bír, különös tekintettel a regionális politika új formáját támogatja. Lényegében ez azt jelenti, hogy főként a hazai cégek versenyképességének növelése a cél, és az úgynevezett regionális vagyonra helyeződik a hangsúly, gondolva itt akár a fizikai infrastruktúrára, szak- és felsőoktatási intézmények jelenlétére, regionális teljesítményre egyaránt (OECD, 2022). A 2021-2027-es EU-s programozási időszak Kohéziós politikájának is az 5 fő célkitűzése közül elsőként van megjelölve a versenyképesebb és intelligensebb Európa, melyhez elengedhetetlen az országokon belüli régiók fejlődése és versenyképessé válása is (European Comission, 2021). Véleményem szerint ez a folyamat akkor működik hatékonyan, ha a térségek közti verseny pozitív hatást vált ki, vagyis a térségek úgymond az egymásra licitálással egyre fejlettebbekké válnak, így növelve a régió, az ország, és az unió fejlettségét is.

A nemzetgazdasági ágak tekintetében kiemelten fontos a ***mezőgazdaság versenyképessége***, hiszen a primer gazdasági szektort képezi, vagyis minden más szektornak, és ezáltal nemzetgazdasági ágak jelentős részének az alapját. A versenyhelyzethez való alkalmazkodás által megjelennek az endogén fejlődéselméletek, a bottom-up (vagyis alulról érkező) építkezés a helyi adottságokra és lehetőségekre alapozva. (Ritter, et al., 2017).

Itt újra bekapcsolódik a gördülékeny generációváltás szükségessége, hiszen a teljes társadalom elöregedéséből fakadó egyéb szociális kérdések és problémák enyhítésén, orvoslásán túl az ágazat versenyképessége is javítható a fiatalabb korosztály új ismereteivel, innovatív ötleteivel. Ehhez viszont elengedhetetlen a térségek népességmegtartó és -odavonzó képességét is erősíteni annak érdekében, hogy a mezőgazdaságra épülő élelmiszerellátás-biztonság hosszú távon legyen biztosított. A versenyképesség növeléséhez továbbá szükséges a humánerőforrás hasznosítása, ezen belül pedig kifejezetten a tehetségmenedzsment, vagyis a már végzettséggel rendelkező pályakezdők felkutatása, támogatása, felkarolása. Gyakran tapasztalni az agráriumban – a piaci verseny jelenléte miatt – az idősebbek elzárkózását attól, hogy gazdaságuk működésébe belátást nyerjenek a fiatalok, mivel számukra jövőbeli konkurenciát

jelenthetnek. Holott a gyakorlati tudás megszerzése és annak tovább gondolása, -fejlesztése segítheti elő az agrárszektort mind térségi mind országos szinten (Szinay – Zöldréti, 2020).

Számos befolyásoló tényező-azonosítás és -csoportosítás létezik a mezőgazdaság versenyképesség esetében is. Közülük a legismertebb az OECD Mezőgazdasági Befektetéseket Ösztönző Politikai Keretrendszere (Policy Framework for Investment in Agriculture), mely szerint 10 fő terület lehet meghatározó az agrárszektor versenyképességének növelésében (OECD, 2014): befektetési politika, befektetés-ösztönzés és -könnyítés, infrastruktúra fejlesztése, kereskedelmi politika, a pénzügyi szektor fejlesztése, humánerőforrás, kutatás és innováció, adópolitika, kockázatkezelés, felelősségteljes üzleti magatartás, vállalatvezetés, természeti erőforrások fenntartható használata és környezetgazdálkodás.

Ezenkívül számos más mezőgazdasági versenyképesség tényező-csoportosítás is létezik, melyek összegzéseképp készült az 3. ábra Jámbori Attila doktori értekezésében.

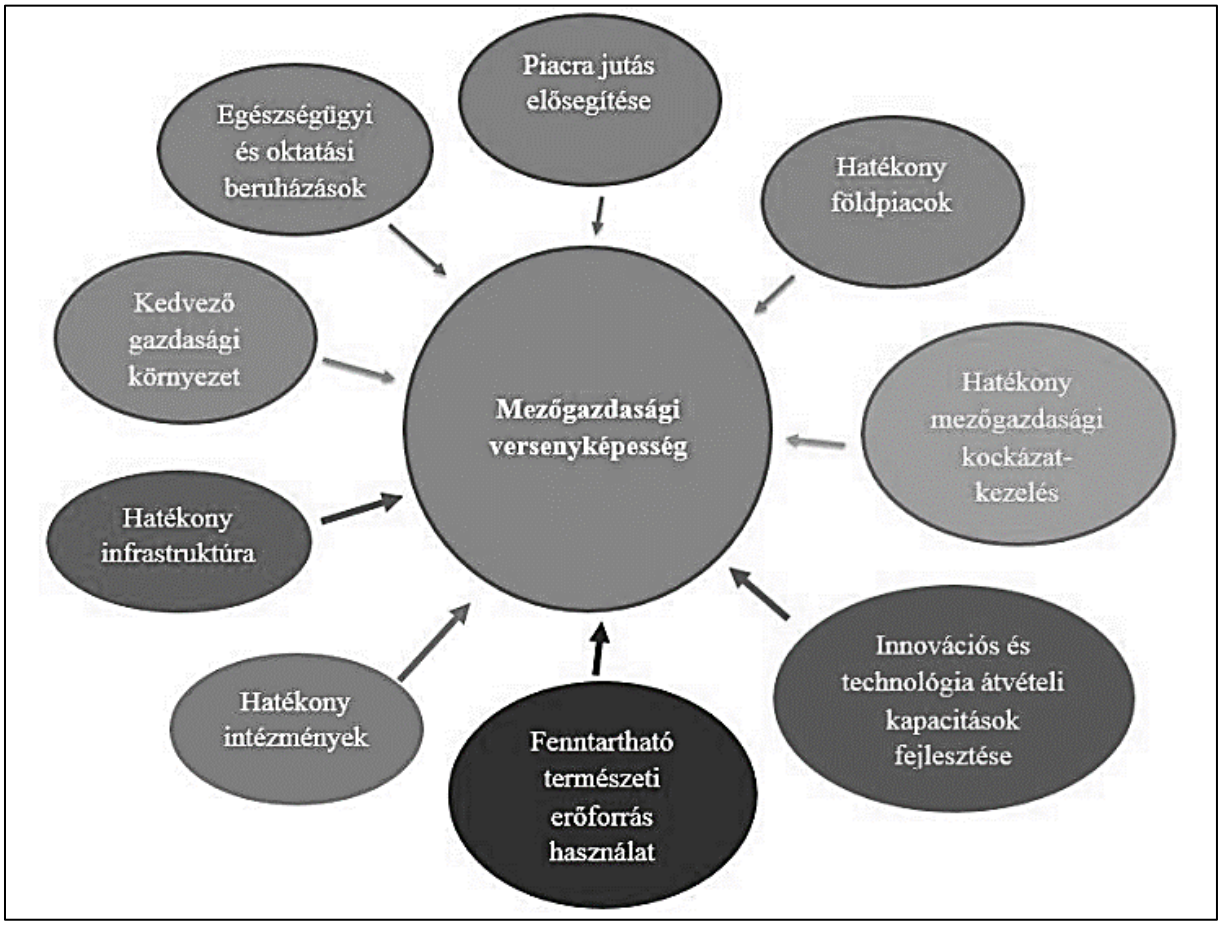

3. ábra: A mezőgazdasági versenyképesség növelésének stratégiái

Forrás: (Jámbori, 2016, old.: 120)

Meglátásom szerint ezek a meghatározó tényezők nem csak uniós, hanem országos és regionális szinten egyaránt fontosak. Mivel minden térség egyedinek mondható, így a versenyképességüket meghatározó tényező-sorrend is változik a térség adottságaihoz mérten. Ezen adottságok és kitörési pontok megfelelő ötvözése segítheti elő egyes térségek versenyképességének növelését.

Mindennek ellenére Románia adottságai és erőforrásai hiába megfelelőek állattenyésztésre és növénytermesztésre is, mégis a mezőgazdaság teljesítménye (még) az EU-28 átlaghoz képest alacsony (Steriu – Otiman, 2013). Önmagában az országban a mezőgazdaság jelentős, meghatározó nemzetgazdasági szerepe tetten érhető, főképp a foglalkoztatottságban. Viszont az EU-hoz való csatlakozáskor felkészületlennek bizonyult az ország, mivel a többi tagországgal szemben nem tudta felvenni igazán a versenyt az alacsony felszereltség, szervezettség, korszerűtlen technológia, az elaprózódott birtokszerkezet és a mezőgazdaságban dolgozó személyek szaktudáshiánya miatt (Samochiş, et al., 2012). Mindezt bizonyítja, hogy csatlakozást követően a romániai lakosság körében a hazai állati és növényi eredetű élelmiszerek fogyasztásának aránya visszaesett, viszont az export sem növekedett (Rabontu – Babucea, 2013) (Nagy, 2021).

3.3. Székelyföld agráriumának versenyképességi és innovációs kapcsolata

Románia erdő- és mezőgazdálkodásában jelentős szerepet képvisel Székelyföld, melyet a ***területhasználat*** is igazol. Az alábbi 1. táblázatban is látható, hogy Székelyföld teljes közigazgatási területének (körülbelül 10 350 km^2) 15,6%-a szántó, 40,6%-a egyéb mezőgazdasági terület (például legelő, gyümölcsös, egyéb), továbbá 38,9%-a erdő, a maradék alig 5% egyéb nem mezőgazdasági terület (ideértve beépített területeket, folyókat, utakat). Tehát Székelyföld területének több, mint 55%-án valamilyen mezőgazdálkodási tevékenység folyik, és további közel 40%-on pedig erdőgazdálkodás. Erdélyi viszonylatban 8%-os, országos szinten pedig több mint 10%-os a nem mezőgazdasági területek aránya (Erdélystat, 2014).

1. táblázat: Területhasználat Romániában, Erdélyben és Székelyföldön, 2014

	ROMÁNIA	ERDÉLY	SZÉKELYFÖLD
Teljes közigazgatási terület (km^2)	238 391 km^2	100 293km^2	10 349 km
ebből szántó (%)	39,4 %	28,6 %	15,6%
ebből egyéb mezőgazd. terület (%)	21,9 %	29,7 %	40,6 %
ebből erdő (%)	28,2 %	33,7 %	38,9 %
ebből nem mezőgazdasági terület (%)	10,4 %	8,0 %	4,9 %

Forrás: (Erdélystat, 2014) *adatai alapján, saját szerkesztés, 2022.*

Ez is tükrözi Székelyföld domborzati adottságokhoz való gazdálkodási alkalmazkodást, hiszen a hegyvidéki domborzat túlsúlya miatt szántóföldi tevékenység inkább a Csíki-medencében és a Felső-Háromszéki-medencében, illetve Marosszéken jellemző, így a térség agrárium a országos szinte viszonylag versenyképesnek tekinthető. Fontosnak tartom itt megjegyezni, hogy számos tej-, húsfeldolgozó szövetkezet, és helyi gabonát felvásárló péküzem található a térségben, melyek a készárut országos és nemzetközi (Magyarország, külföldi magyar, székely termék kisboltok, értékesítők) piacon is egyaránt értékesítik, illetve a térségben több bányászat, fafeldolgozó és bútorgyártó cég van jelen. Mindennek ellenére a térség hozzájárulása az országos GDP-hez továbbra is csekély (2%) (Erdélystat, 2014).

Székelyföldön is jelenlévő probléma a ***gazdák mentalitása a bizalmatlanságban*** történelmi tapasztalatok miatt, így sokan tartanak például a szövetkezetektől is. Napjainkban már kezdik egyre többen megérteni, hogy a mai értelemben működő mezőgazdasági szövetkezetek már másképp működnek, mint a rendszerváltás előtt, és a közös felvásárlás, feldolgozás, értékesítés a cél (példa: székelyföldi tejfeldolgozó szövetkezetek, üzemek). A rendszerváltás után a földprivatizációs folyamatok következtében önellátás céljából működő kisgazdaságok terjedtek el, melyek célja elsősorban a család önellátását, megélhetését segítő tevékenysége, mindez az árutermelés helyett (Elek – Fogarasi, 2009). Ezenfelül az EU-hoz csatlakozáskor jelentős tőkehiány is nehezítette mind az ország és a térség piaci verseny felvételét. Székelyföldön is jellemző a már említett szétszórt, apró birtokszerkezetek. Ezek energia- és időigényes megművelése és a többszereplős földtulajdoni viszonyok jelentősen csökkentik a regionális agrárium hatékonyságát, valamint hátráltatja a térség versenyképes gazdaságának kialakítását is (Bogyor, 2016).

Az agrárgazdasági fejlettség térségi/tájegységi bemutatásához Romániában a bukaresti szociológiai intézet által 2014-ben végzett, országos szintű kutatás eredményeit ismertetném, melyek értékeléséhez egy speciális társadalmi fejlettséget mutató indexet, 100-as pontrendszerben meghatározott ISDL-t alkalmazták (Indicele de Dezvoltare Social Locala – helyi társadalmi fejlődés indexe)[1] (Sandu, 2010). A kutatás székelyföldi eredményeit Ilyés Ferenc dolgozta fel 2015-ben a doktori értekezésében, melyben egy igen beszédes térképet

[1] ISDL: Ez a mutatószám a faktoranalízissel lett létrehozva, vagyis a változók csoportosításával és redukálásával. A legfontosabb változók a születéskor várhatóélettartam, a 14 évnél idősebb népesség átlagéletkora, a vizsgált közösség képzettségi szintje, ezer lakosra jutó személygépkocsik száma átlagos lakásnagyság, egy lakosra jutó háztartási gázfogyasztás, a település lakhatás szerinti besorolása (Sandu, 2011).

alkotott meg, ahol az ikonok nagysága meghatározza az adott tényező mértékét is (állatlétszám, terménytonna, traktordarabszám). A kutatás eredményei is kimutatták azt, hogy Székelyföldön jelentős mértékben folyik burgonyatermelés, amit nem mellesleg a térségben – egész pontosan Csíkszentsimonban levő Csíki Sör Manufaktúra csipszgyára felvásárol, így elősegítve a gazdák könnyebb értékesítési csatornáját és a gyár helyi alapanyagfelvásárlás lehetőségét is. Az állattartással kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy habár például a szarvasmarhaállomány csekélynek mondható a kutatás szerint, mégis sok gazda tart szarvasmarhát, viszont gazdánként csak alig néhány darabot. A felmérésből kiderült továbbá, hogy Maros megyében közepes mértékű a gabonatermelés, míg Hargita és Kovászna megyében mondhatni jelentéktelen. A székely megyék esetében kiemelte, hogy országos jelentőségű tejfeldolgozó- és forgalmazó üzemekkel rendelkezik, így az élelmiszerfeldolgozás területén kiemelkedő szerepük van, ennek ellenére EU-s viszonylatban továbbra is az egyik legalacsonyabb a tejtermelés mennyiség (12 tonna tej/farm), hiába duplázódott meg az elmúlt 50 év alatt a tej mennyisége, sajnos a farmok száma jelentősen csökkent (Ilyés, 2015; REGA Régiókutató Egyesület, 2017). (4. ábra)

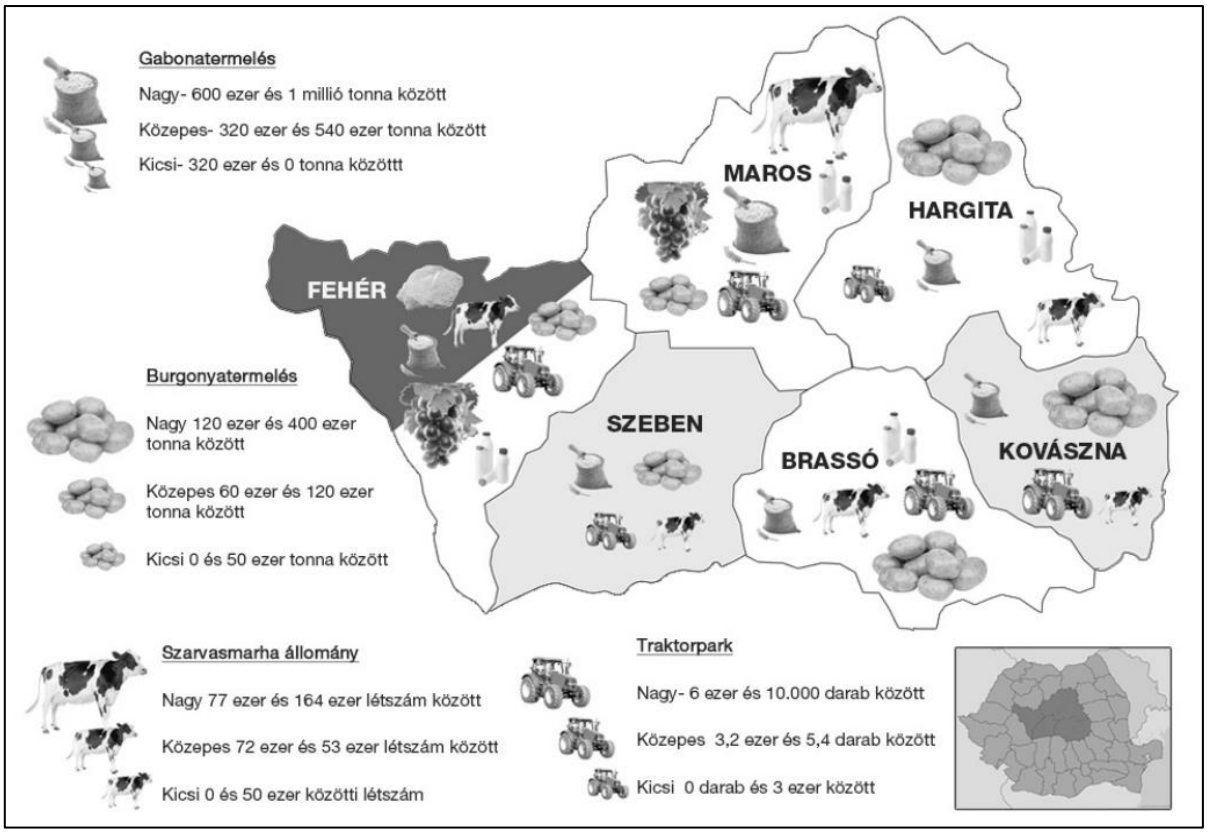

4. ábra: A romániai Közép-régió agrárpotenciálja

Forrás: Ilyés, 2015, 35.p. Ziarul Financiar, 2014.

Romániában a 2013-2018 közötti búzatermés megyei hozzájárulásában a székelyföldi megyék közül Hargita megye termelt gabonát a legkisebb arányban, majd Kovászna megye. Habár

Maros megyének nagyobb volt az átlagos hozzájárulása az országos búzatermeléshez, mégis legfeljebb 3%-át tette ki. Ebből is látszik, hogy a domborzati adottságok és az éghajlat országos szinten Székelyföldön ezen ágazatok fejlesztéséhez nem kedvező (Melikian, 2019).

A kutatás eredménye a térségek gazdasági szerkezete is, melyet az alábbi térképen, a 5. ábrán látható. Székelyföld esetében látható, hogy a legnagyobb terjedelemben az erdészeti szerep a meghatározó, a mezőgazdasági szerep pedig Hargita megye dél-nyugati és Kovászna megye középső részén képez túlnyomó többséget. A természeti adottságokból, különlegességekből kifolyólag a turisztikai szerep a Keleti-Kárpátokban a kiemelkedőbb, ami főképp a kulturális-, vallás-, gyógy-, vadász-, gasztro- és etnoturizmus. Románia Közép-régióra vonatkozó gazdaságfejlesztési tervei szerint Székelyföld területén kiemelt fontossággal bír egyrészt az erdészeti ágazatok és a turizmus fejlesztése leginkább a keleti részen – habár az állattenyésztés is, ugyanakkor a térség nyugati részében pedig a mezőgazdaság jelentős. A hagyományos gazdálkodás és jellegzetes birtokszerkezet főképp a kisvállalkozói és struktúráknak kedvezett (Ilyés, 2015) (5. ábra).

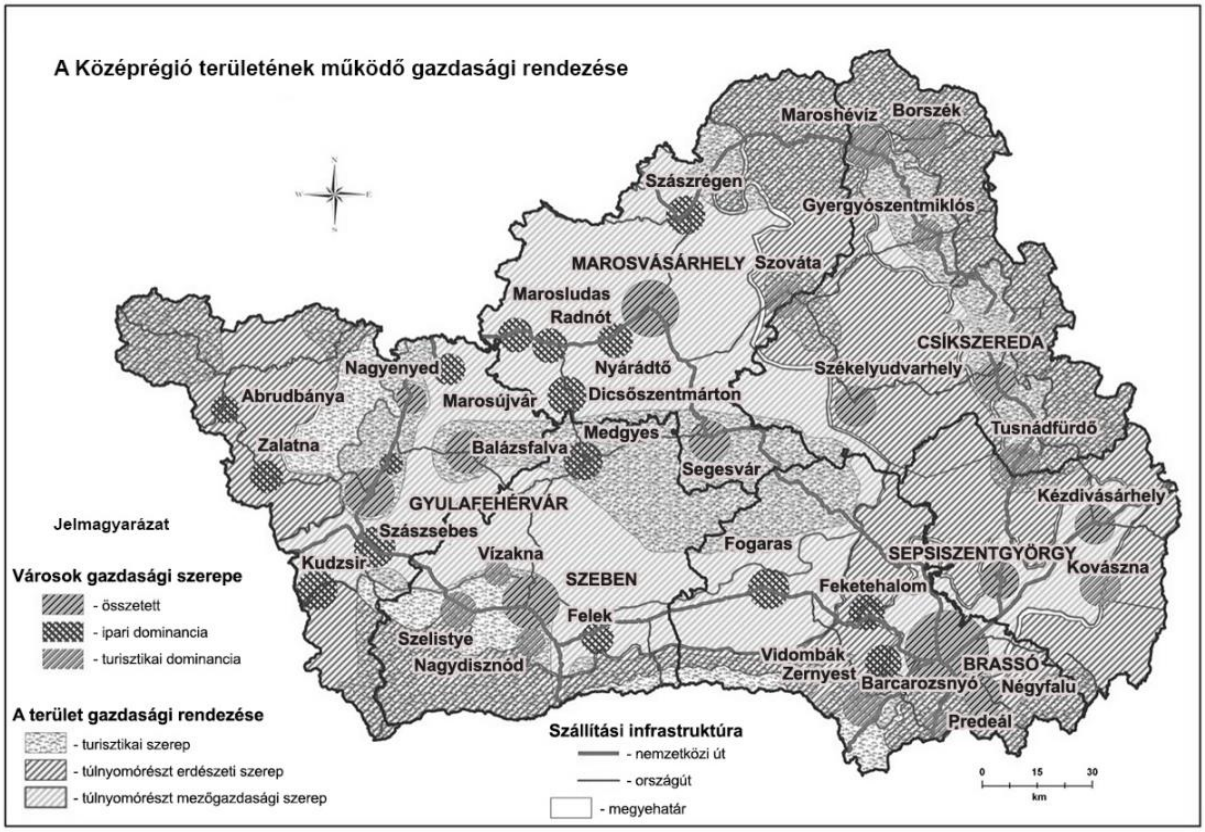

5. ábra: A Közép-régió működő gazdasági rendszere

Forrás: Ilyés, 2015, 33. p.

A Középrégió esetében kitűnik a mezőgazdasági teljesítőképesség és különféle termelési potenciál, mégis felmerül a kérdés, hogy akkor miért ilyen alacsony a kibocsátó képessége. Mint ahogy fentebb utaltam rá, Hargita és Kovászna megye nagytermelőnek számít burgonya terén, mégis a termelők jelentős többsége nem dolgozzák fel a termékeket, sőt még modern, nagyobb kapacitású tárolóegységgel sem rendelkeznek (Ziarul Financiar, 2014, Ilyés, 2015). Mindezen kérdésre keresve a választ kijelenthető, hogy Székelyföld agrármodernizációját tekintve jelentős lemaradás prognosztizálható a termelés alapfeltételeit tekintve. Mindezek alapján a termelékenység növeléséhez elkerülhetetlennek tartom a technológiai modernizációt, illetve az innováció azon trendjeinek bevezetését, amik a digitalizáció segítségével növelhetik a kibocsátást, növelheti a termelés biztonságát.

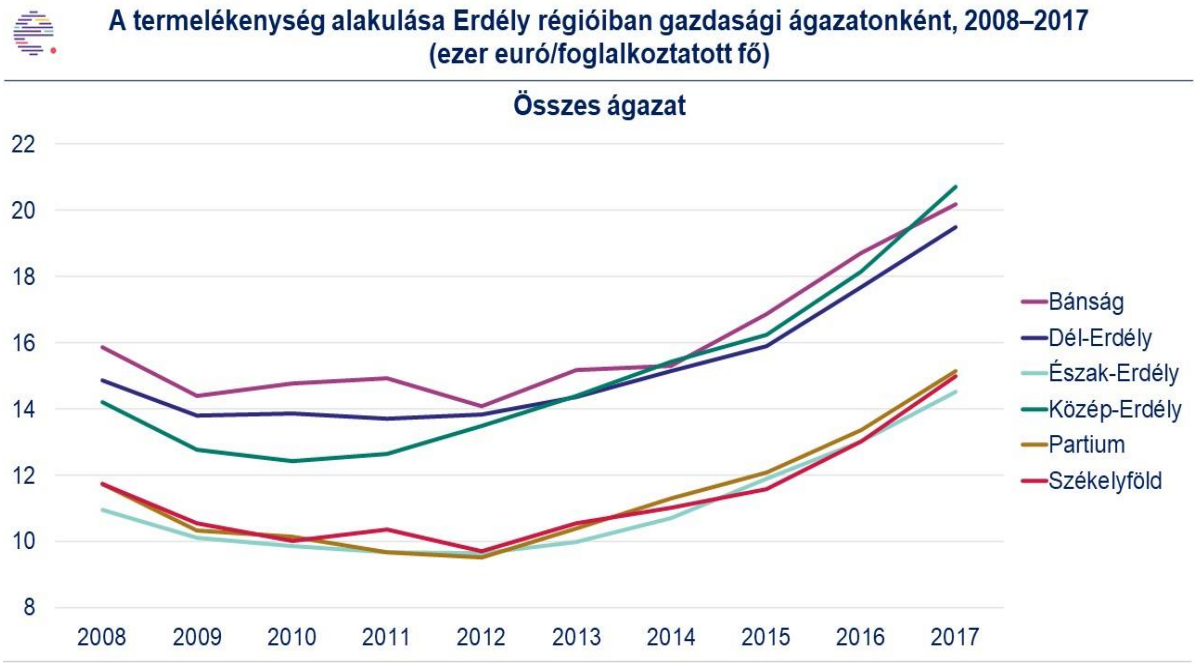

6. ábra: A termelékenység alakulása Erdély régióiban 2008-2017 között, kiemelve a mezőgazdasági ágazatot

Forrás: Erdélystat, 2021.

Erdély területén belül látható, hogy Székelyföld az összes ágazatot tekintve gyengébben teljesít egyes más erdélyi térségekhez képest, viszont a mezőgazdaságát tekintve felsőközép mezőnyben helyezkedik el. Ami azt jelenti, hogy az nagyobb a mezőgazdasági ágazati termelékenysége a foglalkoztatottak tükrében, mint egyes még erdélyi térségek esetében, viszont országos viszonylatban továbbra is gyengének mondható (6. ábra) (Erdélystat, 2021).

A térségben egyre több helyi, térségi kezdeményezés figyelhető meg az agrárium fejlesztésében és versenyképességének növelésében, többek között a Székelyföldi Agrárinnováció, Székelyföldi Fiatal Gazda Program, Székely Bio Gazda Program. A térségben egyre nagyobb

jelentőséget tulajdonítanak a biogazdálkodásnak, agrárszakemberek is úgy vélik, hogy a térség egyik lehetséges kitörési pontja ebben rejlik (Kovács, 2016).

A székelyföldi agrárkutatásokban nagy szerepet vállal a csíkszeredai Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány (továbbiakban: PAHRU). Számos kiadványuk tartalmazza kutatási eredményeiket és innovációs javaslataikat egyaránt. Az elemzéseik során Székelyföldre jellemző agrártevékenységek csoportosítására 3 modellt, típust határozták meg (Kovács, 2017):

- ***hagyományos, önellátó családi gazdaság*** → kevés tulajdon (pár hektár föld, 2-3 haszonállat), az önellátó gazdálkodás esetleges feleslegét értékesítik csak (a legjellemzőbb a térségben) (Kovács, 2016)
- ***nagyméretű, farmjellegű gazdaságok*** → minimálisan többtíz hektár földterület, nagyobb állatállomány jellemzi (nagyon kevés ilyen gazdaság van a térségben)
- ***innovatív agrárkezdeményezések***→ térség adottságaira alapoznak, a hagyományos gazdálkodáson túlmutató, új technológiák, termékek, szakmai ismeretek által (például: kertészet (zöldség-gyümölcs termelés és feldolgozás), bogyósgyümölcsök, kisállattenyésztés, gyógynövénytermesztés, fajkecskék, energiafűz), illetve a biogazdálkodás is ide sorolandó (Gergely, 2013).

Véleményem szerint nagy probléma a térségben, ami a szakirodalmakban is említve van, hogy a ***székelyföldi innovatív gazdaságok*** pontszerűen működnek, vagyis egymástól függetlenül és nem szervezett módon, illetve a közvetlen környezetük is különcként tekint rájuk, kételkednek a sikerességben. Viszont ezzel szemben az innovatív gazdák megtalálják saját közösségüket a képzésekre, tanulmányutakra való nyitottsággal, hiszen ott találkoznak egymással. Ezen gazdák legfőbb motivációja a kezdéshez az, hogy még kevés a versenytárs közép és nagyüzemi szinten egyaránt, így magasabb jövedelemforrás érhető el, mint a kisléptékű hagyományos gazdálkodással (például gabona- és burgonyatermesztés). Esetükben gyakori jelenség az internetről, szakkönyvekből és külföldi gazdaságokból tanulni az új gazdálkodási tevékenység elsajátításához, és a pályázásra, mikrohitelfelvételre is nyitottabbak (Kovács, 2017).

Az agrárinnovációhoz szorosan kapcsolódó ***tudástranszfer*** kiemelt szereplője a szaktanácsadói falugazdász hálózat, mely a térségben kevesebb, mint 5 éve indult útjára, s habár még mondhatni gyerekcipőben jár, mégis már hatékonyan működik, a fiatalabb és idősebb gazdák is egyre nyitottabbak a segítségkérésre. Emellett a PAHRU szakmai kiadványsorozata, folyóirata, illetve a magyar és román egyetemekkel együttműködve felnőttképzések, egyetemi

mesterképzések biztosítása, szaktudás és -tapasztalat cserére szolgáló programok is ösztönzik és támogatják a térség agrárinnovációját. Mindez azt bizonyítja, hogy az agrár-tudástranszfernek formális, intézményesített oldala is jelen van, vagyis konkrét helyi kezdeményezői, szerveződései érhetők tetten tematikus rendezvények, konkrét programok, képzésszervezés által. Tehát az egyfajta felülről érkező (top-down) de mégis lokális szereplők ősszefogásának folyamata az információs csatornákon való megjelenéssel (internet, közösségi oldalak, helyi újságok, tv, rádió, stb) eléri a térség gazdálkodóit kibővült lehetőségeik ismertetése céljából így igyekezve megreformálni a gazdák bizalmatlanságát. Viszont hiányterület a székelyföldi agráriumban a Kutatás-Fejlesztés intézményes tevékenységének csekély jelenléte, melyre megoldásként szolgálhatnának a korábban már említett tudásközpontok, inkubátorházak, ipari parkok, akár egyetemi innovátorcsoportok is (Biró A., 2020).

Az agrárinnováció tekintetében Barabási-Albert László (2019) álláspontjával egyetértek, miszerint Székelyföldön nem a sikerországokat és nagy tech-óriásokat kell igyekezzen másolnia, hanem a helyi értékekre kell alapozni, melyek által élmény és érték nyújtható külföld részére az elérhető technológiák segítségével. Ezenfelül pedig Székelyföldön az élelmiszeriparra szükséges összpontosítani, hiszen a régióra jellemző egészséges élelmiszerek versenyképessége még kiaknázatlan a feldolgozott termékek piacán (Barabási-Albert, 2019).

A szakirodalmi feldolgozásom által kijelenthetem, hogy Székelyföldön jelen van az agrárinnováció, mely szoros kapcsolatban áll a napjainkban végbemenő generációváltással, hiszen a régióban a fiatalabb korosztály mer szakítani a hagyományos gazdálkodási szokásokkal (gabona- és burgonya termesztés, juh-, szarvasmarha- sertéstenyésztés). Továbbá a térségben jelen van már a formális agrárinnováció is, egyes intézmények szervezetek alakulása és összefogása által.

4. ANYAGOK ÉS MÓDSZEREK

A szakirodalmi áttekintés után az alábbi fejezetben mutatom be a vizsgált terület lehatárolásán kívül azon módszert, amivel az elemzésem végeztem a problémák feltárásához. A hivatalos statisztikák elemzési módszere mellett itt mutatom be a közel 650 résztvevővel rendelkező felmérés folyamatát is.

4.1. Vizsgálati terület lehatárolása

Sokak számára ismert Székelyföld elnevezés, viszont könnyen megeshet, hogy többen is nincsenek tisztában a konkrét területi határaival. Mivel Székelyföld nem hivatalos tervezési régió, hiszen a régi, történelmi székek alkották (Marosszék, Udvarhelyszék, Csíkszék, Gyergyószék, Háromszék), így az EUROSTAT által létrehozott NUTS rendszer által nehezen meghatározható, de a jelenlegi megyéi (Maros, Hargita, Kovászna megye) lényegében NUTS 1. nagyrégiók szintjén az 1. makrorégióban (kód: RO 1), NUTS 2. régiók szintjén a Centrum-régióban találhatóak (kód: RO 12) (Kelemen–Urbánné Malomsoki, 2020, Eurostat, 2021). **(**7. ábra)

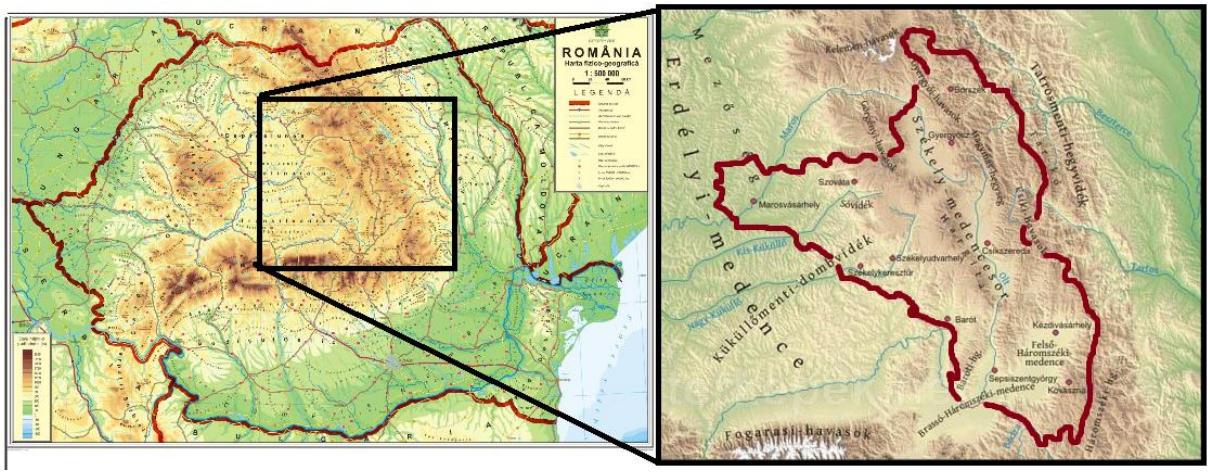

7. ábra: Székelyföld elhelyezkedése, domborzata Románia területén
Forrás: (Térképek.net, 2020)*, saját szerkesztés, 2022.*

Székelyföld habár nem programozási régió, mégis homogén régióként kezelhető, az ott élő magyar népesség által. A térséget régebben Háromszék, Csíkszék, Udvarhelyszék és Marosszék alkotta, mai közigazgatási rendszerben már Hargita megye, Kovászna megye és Maros megye közép-keleti része képezi, persze Székelyföld a jelenlegi megyehatárokon kissé átnyúlik. Lényegében a vizsgált térség a Keleti-Kárpátok és az Erdélyi medence egy részén fekszik egészen 10 350 km^2 nagyságú területen (Erdélystat, 2014) (Kocsis, et al., 2006). (8. ábra**)**

8. ábra: Székelyföld hagyományos közigazgatása és mai városhálózata

Forrás: Elekes, 2012, p. 1078.

A Székely Gazdaszervezetek Egyesületének tevékenysége kiterjed teljes Székelyföld területére. Működési területük legelső szempontja a falugazdászok körzeti elérhetősége, tehát minden kistérségben legyen legalább 1 szaktanácsadó, aki, ha esetleg az adott ágazatban keletkezett problémához kevésbé ért, mégis segíteni tudja a gazdát egy specializált falugazdásszal való kapcsolatteremtésben.

4.2. Szekunder kutatási módszerek

A hivatalos adatgyűjtéshez a Romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatbázisát használtam, melyből egyes, jelen témában releváns demográfiai, mező- és erdőgazdálkodással kapcsolatos adatokat gyűjtöttem Romániáról, Kovászna, Hargita és Maros megyéről, azokat rendszereztem, vizsgáltam. A vizsgált időszakot 2010 és 2020 közöttire jelöltem ki. A demográfiai mutatók közül állandó népességből öregedési indexet, vándorlási mutatókból vándorlási egyenleget számoltam. Az agrármutatók közül kiemeltem a mezőgazdasági, erdészeti és halászati területen foglalkoztatottak számát, ezen tevékenységű vállalkozások számát, földterülethasználat és a fakitermelés adatait (2. táblázat).

2. táblázat: A szekunder kutatáshoz felhasznált mutatólista

	HASZNÁLT MUTATÓK	MÉRT.EGYSÉG
DEMOG-RÁFIA	Állandó népesség	fő
	Öregedési index	ezrelék
	Vándorlási egyenleg	ezrelék
AGRÁR-ÁGAZATI	Mezőgazdasági, erdészeti és halászati foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottakból	%
	Mezőgazdasági, erdészeti és halászati aktív vállalkozások aránya az összes vállalkozások számából	%
	Földterület használat arányai hasznosítás szerint	%

Forrás: saját szerkesztés, 2022.

A releváns nyersadatokból saját adatbázist készítettem Microsoft Office Excel programban, ahol további normalizált mutatókat képeztem. A hosszúidősoros adatelemzéssel tendenciavizsgálatokat készítettem, amelyek elemzése véleményem szerint statisztikai szempontból kellő mértékben használhatóak. Az eredmények diagramos ábrázolásában minden esetben azonos színeket használtam a vizsgált területi egységek esetében.

4.3. Kvantitatív kutatási módszer leírása

Mint ahogy a **BEVEZETÉSben** is utaltam rá, a Székely Gazdaszervezetek Egyesület célja többek között a székelyföldi fiatal gazdák felkarolása és segítése. Ez a teljes körű program kezdeteként egy online regisztrációs platformot hozott létre a www.szekelygazda.ro weboldalon, mely a regisztrált gazdák gazdaságával kapcsolatos információk összegyűjtését szolgálta. Az online regisztrációt követően, az akkor megadott telefonszámon is lekérdeztem a gazdák többségét, bővebb kérdéssorral. Ezen összesített adatbázisból egy teljeskörű kiértékelés készítettem, hogy átfogóan legyen látható a székelyföldi fiatal gazdák helyzete. Mindezen munka 2021. július-augusztus hónapokban történt. Fontos megjegyezni, hogy a pályázati kiírások meghatározása alapján a 41 éves kor alattiak számítanak fiatal gazdának, viszont a gazda-regisztrációs hirdetés 41 éves kornál idősebb személyeket is megszólított. Természetesen őket is felkerestem egyesével, hiszen az idősebb korosztály tapasztalata és szakmai tudása is elengedhetetlen a helyspecifikus jövőtervezéshez. A tanulmányom kiinduló pontját ez a kérdőíves felmérés adja.

A járványhelyzetre való tekintettel, továbbá a minél több ember elérése érdekében online formában is végeztem lekérdezést, melyben segítségemre voltak a falugazdászok is. A felmérésben bárki, bármilyen agrárium-kapcsolatos tevékenységgel foglalkozó személy részt vehetett. A kérdőív magyar nyelven íródott, terjesztése pedig internetes közösségi oldalon és a falugazdászok segítségével történt. Az ív **felépítése** két részből állt: először általános személyi és gazdálkodással kapcsolatos kérdések (név, lakóhely, telefonszám, e-mail cím, születési dátum, legmagasabb iskolai végzettség, agrár-képzettség, vállalkozás formája, cég alakulásának ideje, tevékenység kód, utolsó lezárt pénzügyi év eredménye), majd tematikus kérdéseim következtek a gazdálkodási tevékenységgel, szövetkezeti és/vagy egyesületi tagsággal, pályázási hajlammal, problémáikkal, igényeikkel, terveikkel kapcsolatosan.

A felmérésemben 2021. augusztus 31-ig (a vizsgálatom lezárásáig) 654 személy vett részt, akik közül **523 kitöltő** tartozik **fiatal gazda** kategóriába. Fontos megjegyeznem, hogy a kérdőív kitöltés továbbra is nyitott, mely segíti majd a további kutatásomat. Az összes kitöltők megyei megoszlásában a legnagyobb arányt (358 fő – 55%) a Hargita megyei kitöltők képezik, majd Kovászna megye 192 fővel 29%-ot, és Maros megye pedig 104 személlyel 16%-ot ad. Érdemes megemlíteni, hogy a történelmi okokból kifolyólag Maros megyében már kevesebben élnek magyarajkúak, továbbá megyének csak közép-keleti része tartozik Székelyföldhöz, ebből kifolyólag arányosan kevesebb a falugazdász is és az egyesülethez tartozó gazda is.

A felmérésben résztvevő gazdák közel 80%-a fiatal gazdák körét képezik, vagyis 523 személy. Legnagyobb mértékben a 30-35 évesektől és 24-29 évesektől érkezett kitöltés, míg a 83 fő, 40 év feletti gazdák is említésre méltó arányban, 12,7%-osan képviselték magukat. További 47 személy, azaz a regisztrált gazdák 7,2%-a nem értelmezhető módon adott meg születési dátumot, és a telefonos lekérdezés útján sem értem el ez a hiba kijavítása érdekében.

A következő fontos pont a legmagasabb iskolai végzettség lekérdezése volt. A kitöltők 61%-a középfokú végzettséggel rendelkezik, további 34% pedig valamilyen felsőfokú képzettséget szerzett már. A végzettségi szint a saját kutatás során fontos vizsgálati pont volt, melyre majd az eredményeim értékelésénél is kitérek majd.

5. VIZSGÁLATOK EREDMÉNYEI

A vizsgálati eredményeimet igyekeztem összefoglalóan, a követelményeknek megfelelő formában elkészíteni. Ennek értelmében az alábbi fejezet a saját kutatásom eredményeit tartalmazza részletes leírásokkal és grafikus ábrázolásokkal. Első részben a demográfiai, majd az agrárágazati, végül pedig a szakképzettséggel kapcsolat vizsgálatokat mutatom be, mindezt a hivatalos adatokból és a kérdőíves felmérés válaszaiból készítettem.

5.1. Székelyföldi népesedési tendenciák elemzése

Habár pályamunkám témája az agrárgazdaságra és annak versenyképességére fókuszál, mégis elengedhetetlen a vizsgálat alá vont területi egységek népesedési folyamatait is elemezni. Románia állandó népessége 2010-től 2020-ig összesen -1,44%-kal csökkent, vagyis már kevesebb volt 2020-ban, mint 22,2 millió fő, emellett mindhárom székelyföldi megyében 2-3%-os népességcsökkenés volt mérhető, legnagyobb mértékben Kovászna megyében (-2,67%). A tendencia mind a négy vizsgálati egységen folyamatosan csökkenő (9. ábra).

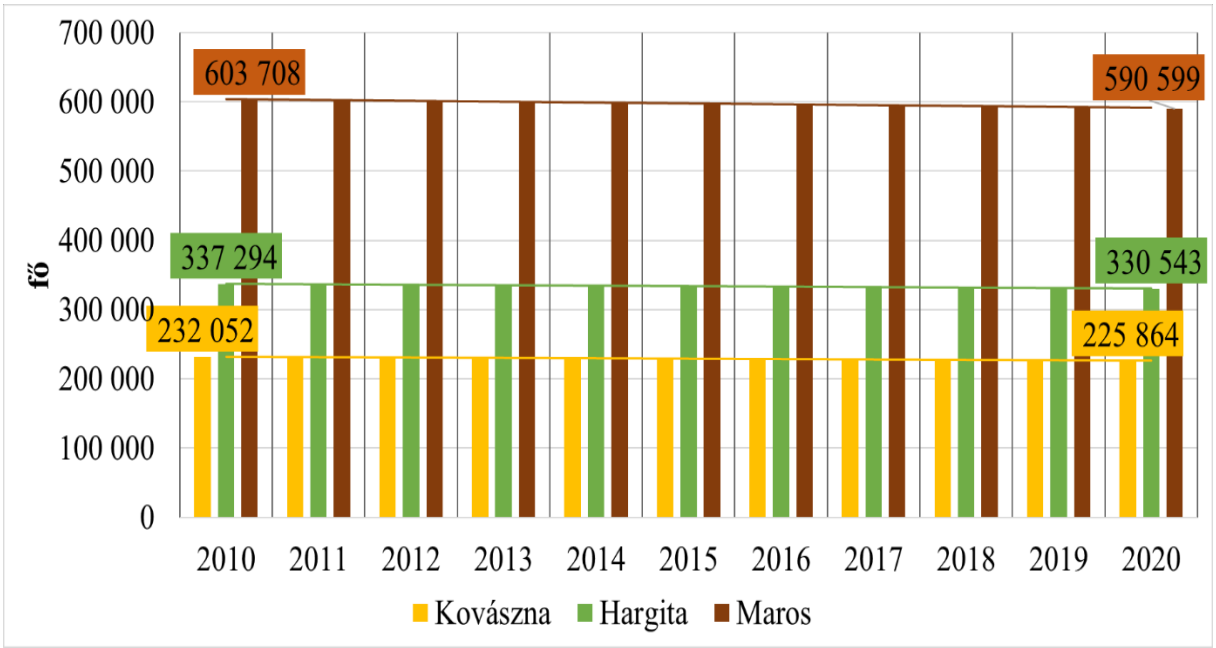

9. ábra: Székelyföldi megyék állandó népességének változása 2010-2020 között (fő)
Forrás: Román Statisztikai Hivatal adatai alapján, saját szerkesztés, 2022.

A 10. ábra Románia és a székelyföldi megyék öregedési indexét szemléltetem. Egyértelműen leolvasható, hogy egyre elöregedő a társadalom mindegyik területi egységben. A fokozatos helyzetromlás figyelhető meg. A székelyföldi megyékben 2020-ra már elöregedő társadalomról

beszélhetünk. A három megye továbbra is kedvezőbb a teljes országos öregedési indextől, viszont mondhatni negatív értelemben felzárkózik az országos adatokhoz.

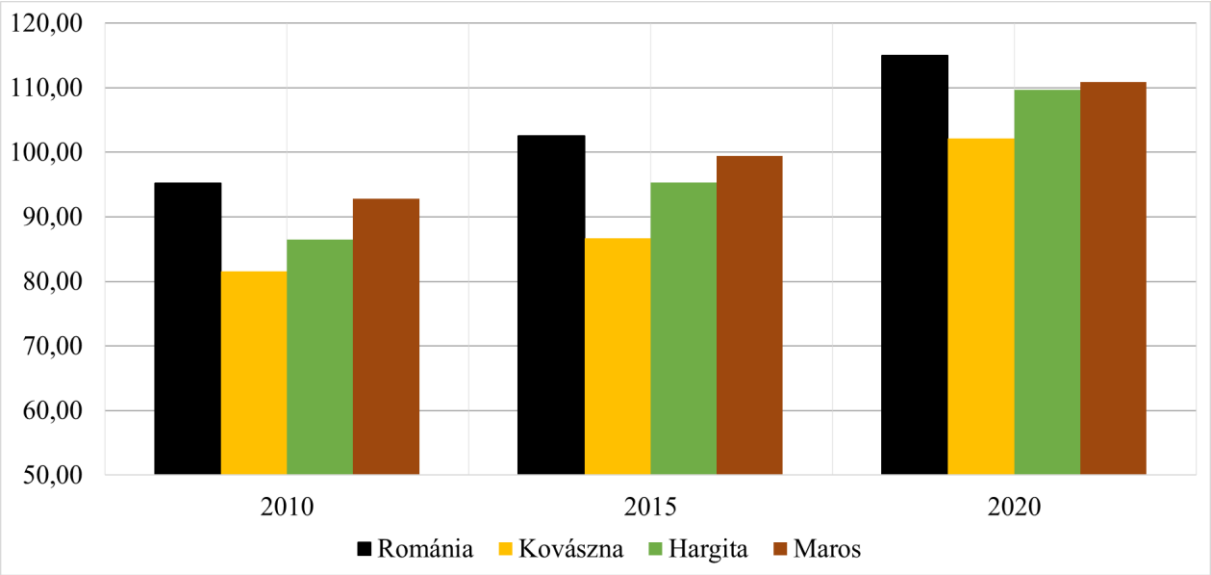

10. ábra: Öregedési index változása 2010-2020 között

Forrás: Román Statisztikai Hivatal adatai alapján, saját szerkesztés, 2022

Ez a rövid demográfiai helyzetfeltárás is jól szemlélteti a térség fogyatkozó és elöregedő társadalmát. Habár ezek a negatív változású tendenciák csekély mértékűek, mégis véleményem szerint hosszútávú jövőben fog igazán problémát okozni gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt, hiszen, ha fogyatkozó a fiatalkorúak aránya, akkor felmerül a kérdés, hogy kik fognak gazdálkodni majd a jövőben.

5.2. Székelyföldi agrárágazati tendenciák elemzése

Az agráriummal kapcsolatos mutatók közül fontosnak tartottam megvizsgálni a bejegyzett agrárvállalkozások számának, nemzetgazdasági arányának változását, illetve főtevékenység szerinti megoszlásait, ezzel párhuzamosan pedig a gazdafelmérésben résztvevők gazdálkodási idejét, formáját, főtevékenységét. Végül pedig a válaszadó gazdák szerinti gazdálkodást nehezítő tényezőket is elemzem.

Mint említettem a **CÉLKITŰZÉS** fejezetben, egyik kiemelt kutatási kérdésem a mezőgazdasági, erdészeti és halászati vállalkozások mennyisége és aránya az összes vállalkozás közül. A statisztikai hivatal adatainak elemzése által kiderült, hogy mindhárom székely megyében az országos arányon felül volt az aktív agrárvállalkozások aránya a vizsgált 10 év alatt. A diagramból látható, hogy a vizsgált területi egységen a 2015-2017-ig növekvő

tendencia 2020-ra már visszaesett. Míg az országos arányt tekintve kicsivel több, mint 3% a vállalkozásoknak agrártevékenységű, addig Kovászna megyében 3 évben túl is meghaladta a 6%-ot.

Fontos megjegyezni, hogy habár úgy tűnhet az arányváltozás miatt, hogy csökkent az aktív agrárvállalkozások száma, ez mégsem igaz, mivel egész Romániában 31%-kal (közel +20 ezer db), Kovászna megyében 14%-kal, Hargita megyében 18%-kal és Maros megyében 26%-kal növekedett a számuk, ami a három megye esetében közel 200 db új vállalkozást jelent **(**11. ábra). Ez a darabszámnövekedés is bizonyítja a, hogy a térségben van jövője az agráriumnak, hiszen egyre több működő vállalkozás alakul.

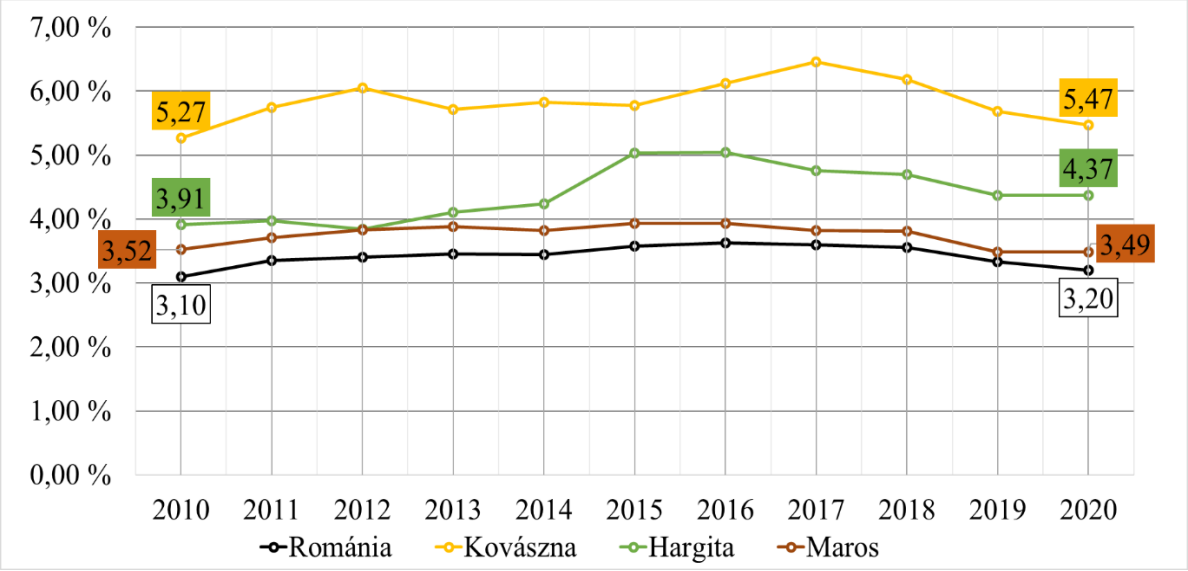

11. ábra: Mezőgazdasági, erdészeti és halászati tevékenységű aktív vállalkozások aránya az összes vállalkozásból (%)

Forrás: Román Statisztikai Hivatal adatai alapján, saját szerkesztés, 2022

A gazdafelmérés kérdőívében a következő kérdés szerepeltettem: *„Hány éve gazdálkodik?”*. A résztvevők egésze 43%-a az elmúlt 5 évben fogott bele a tevékenységébe, míg 30% pedig több, mint 10 éve gazdálkodik. Ez az eredmény kettő szempontból is fontos, mivel a gazdák egyrészt már mélyebb gyakorlati tudással rendelkeznek, így a hozzájuk képest tapasztalatlanabb gazdatársaik számára jó gyakorlatként feltüntethetőek. Ez mellett viszont felmerülhet, hogy a régebb óta gazdálkodók számára probléma lehet a már elavult üzeminfrastruktúra, vagy a továbbképzési hiányok is. Véleményem szerint ezen fejlesztési irány lehet az egyik meghatározó a térségben, hiszen a fiatalabb, idősebb, tapasztalatlanabb, tapasztaltabb személyeknek is mindig szükségük lesz a szakmai továbbképzésekre (12. ábra).

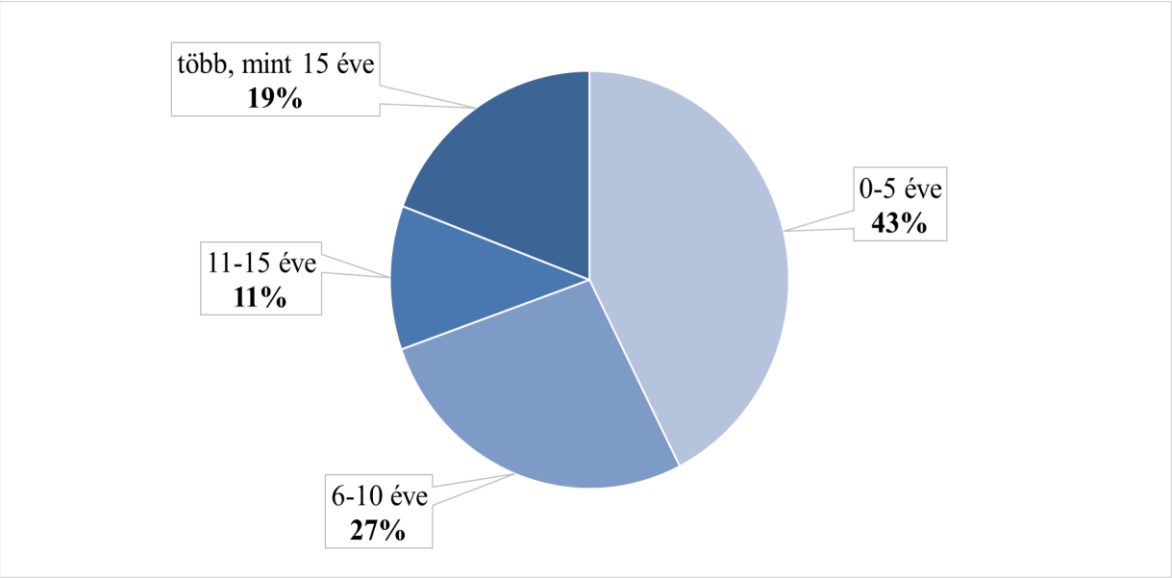

12. ábra: Regisztrált gazdák megoszlása a gazdálkodási idejük szerint
Forrás: Saját felmérés alapján (2021), saját szerkesztés, 2022

Székelyföld esetében igen fontos megemlíteni, hogy a gazdálkodó személyek jelentős mértéke nem jogi formai keretek között gazdálkodik, hanem magánszemélyként. Ezt nagyon jól szemlélteti a felmérésem eredménye, hiszen a fiatal gazda kitöltők több, mint 80%-a magánszemélyként tevékenykedik a mezőgazdaságban, vagyis alig 20%-nak van valami féle bejegyzett vállalkozása. A kitöltők 6,5%-a őstermelői engedéllyel (PFA) rendelkezik, 9,4% egyéni vállalkozóként (I.I.), 0,8% családi vállalkozásként (I.F.) és 2,3% Kft-ként (SRL) vannak bejegyezve (13. ábra).

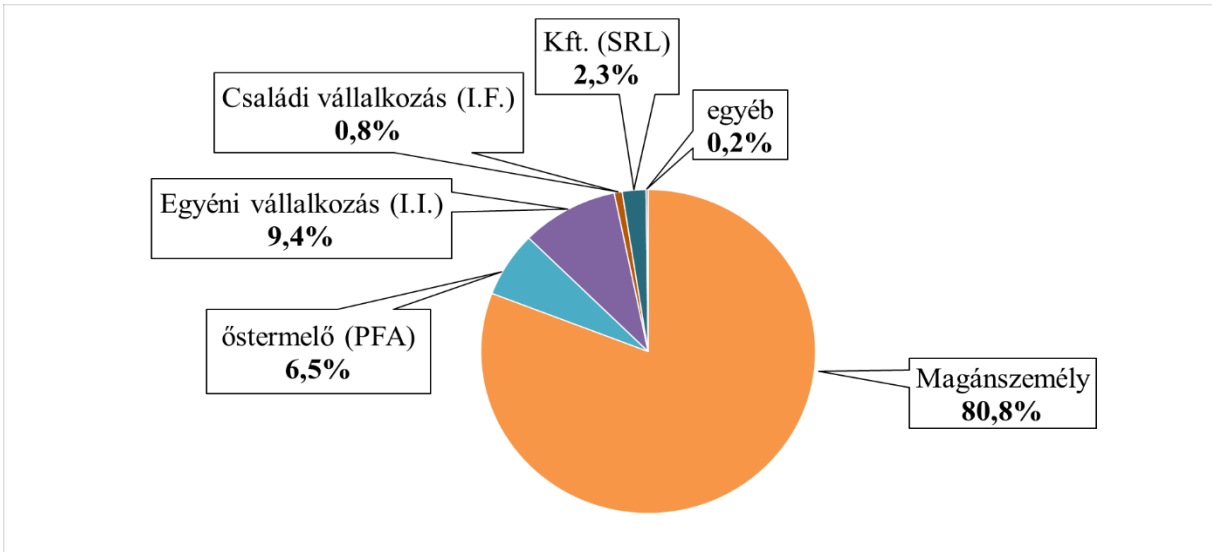

13. ábra: Regisztrált gazdák megoszlása a tevékenység forma szerint
Forrás: saját felmérés alapján (2021), saját szerkesztés, 2022

Fontosnak tartottam megvizsgálni az agrárvállalkozások főtevékenységi megoszlását is a megyék tekintetében. Kiemelném, hogy a vegyes gazdaságok túlnyomó többségének főbb tevékenysége az állattenyésztés, így a növénytermesztéssel csak állattakarmányozás céljából foglalkoznak. A változásokat elemezve, kijelenthető, hogy a térségben a korábban szinte csak állattenyésztés és gabonatermesztésen túl már más gazdálkodási tevékenységek is megjelennek. A 2010-2020 közötti időszakban **Kovászna megyében** csökkent az állattenyésztéssel foglalkozó vállalkozások száma, ezzel szemben növekedett a vegyes gazdaságok és zöldségtermesztéssel foglalkozók száma, körülbelül 55-67%-kal. Továbbá fontos megemlíteni, hogy megjelent 6 gyümölcstermesztő vállalkozás is. **Hargita megyében** a vegyes gazdaságok és gyümölcstermesztési cégek száma és aránya emelkedett. Az adatokból jól látható, hogy **Maros megyében** működik a legtöbb agrárvállalkozás, ezen belül jelentősen megugrott a növénytermesztési cégek száma (+46 db) mellett az állattenyésztési vállalkozások száma is. Összességében a többi főtevékenységű vállalkozás száma is enyhén növekedett, de közel sem ilyen mértékben. **(**14. ábra)

A vizsgálati eredményekből is jól látható, hogy Székelyföld agrárstruktúrája, ha lassan is, de már változik. Ez köszönhető a gazdálkodók korosztályi változásának, az innováció által keltett fejlesztési hullámoknak és azon támogatáspolitikának, ami az EU mellett a Magyar Kormány szülőföld támogatásában testesül meg. Ezen tényezők együttesen hatnak a szerkezeti fejlődésre, így újabb gazdálkodási ágak, megélhetési, boldogulási irányok alakulnak ki. A jelenlegi lehetőségekben ezen új irányok nagyobb léptékekkel tudnak felzárkózni, így hamarabb rentábilis gazdálkodást végezni.

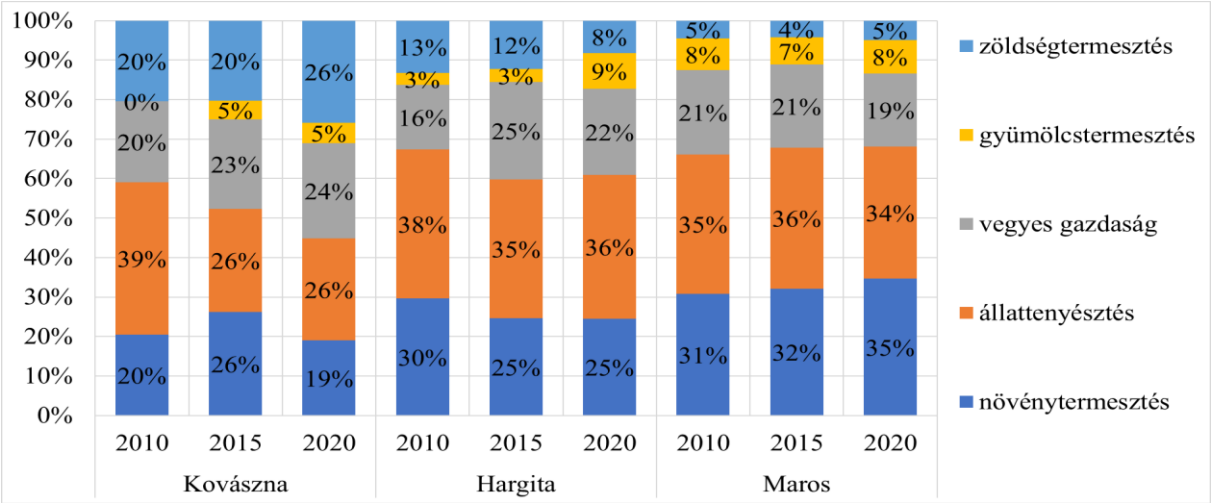

14. ábra: Agrárvállalkozások megoszlása főtevékenység szerint Székelyföldön (2010, 2015, 2020 években)

Forrás: Román Statisztikai Hivatal adatai alapján, saját szerkesztés, 2022

A fiatal gazda felmérésben is rákérdeztem a kitöltők gazdaságtípusára az összehasonlíthatóság érdekében. Mint látható a regisztráltak körében is inkább az állattenyésztés és vegyes gazdaság képezik a túlnyomó többséget. Megyei arányokat tekintve **Hargita megyében** 51%-ban csak állattenyésztéssel foglalkoznak a válaszadók, míg Kovászna és Maros megyében inkább a vegyes gazdaságok képeznek nagyobb arányt.

Kovászna megyében nem elhanyagolható, a növénytermesztéssel foglalkozó kitöltők 28%-os aránya sem, itt jellemzően gabonafélék, cukorrépa és burgonya termesztése zajlik. A kérdőívben fontosnak tartottam a méhészetet külön feltüntetni, mivel Székelyföldön külön kultusza van a méhészkedésnek és a méznek egyaránt. Mint a diagramon is látható, a kitöltők közül 10 gazda foglalkozik méhészkedéssel, viszont közel 460 méhcsalád értendő (15. ábra).

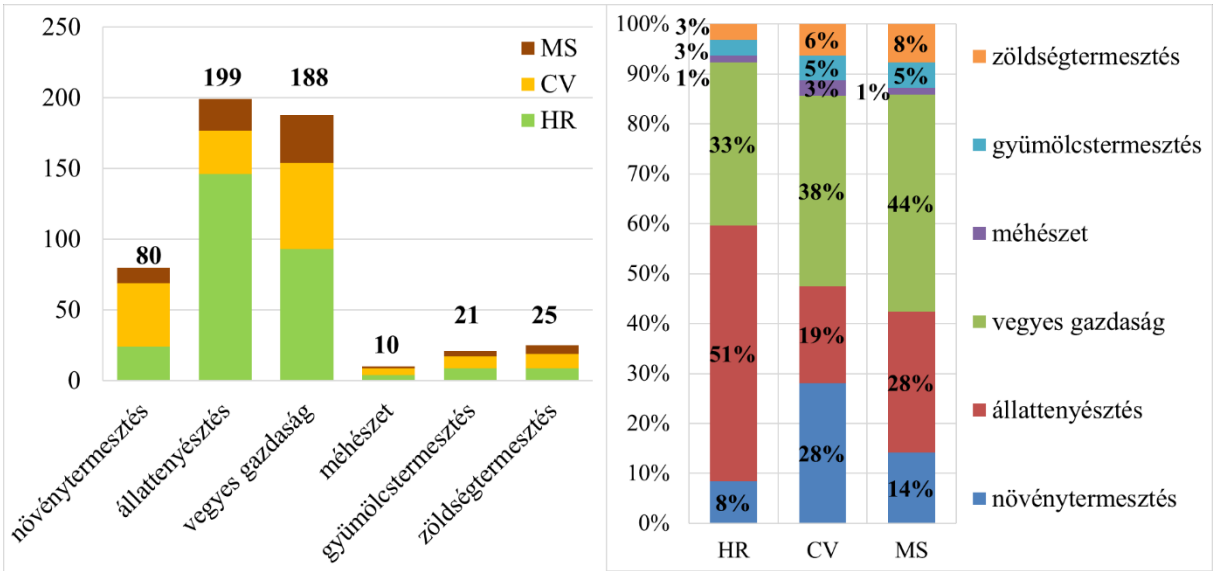

15. ábra: Gazdaságok megoszlása megyénként és típusonként a regisztrált fiatal gazdák körében

Forrás: saját felmérés alapján (2021), saját szerkesztés, 2022

Romániában 2021 tavaszán tartották az agrárcenzust, viszont annak hivatalos adatai még nem lettek közölve a külön agrárcenzus adatbázisba, ezek a vizsgált adatok az általános éves bejelentések alapján vizsgáltam.

Az alábbi diagramon láthatóak, hogy milyen körülmények nehezítik a gazdálkodási tevékenységüket az összes regisztrált gazdának. A legnagyobb problémát az értékesítés és pénzforráshiány okozza (kevés alap-saját tőke, külföldi munkavégzést kell vállalni az itteni elindulás megteremtéséért), illetve bürokráciát és pályázási problémákat, információhiányt említették még a legtöbben. Jól látható, hogy az időjárási gondokat kevesen említették, ez is

mutatja, hogy a térség gazdálkodói igyekeznek alkalmazkodni a környezeti adottságokhoz (16. ábra).

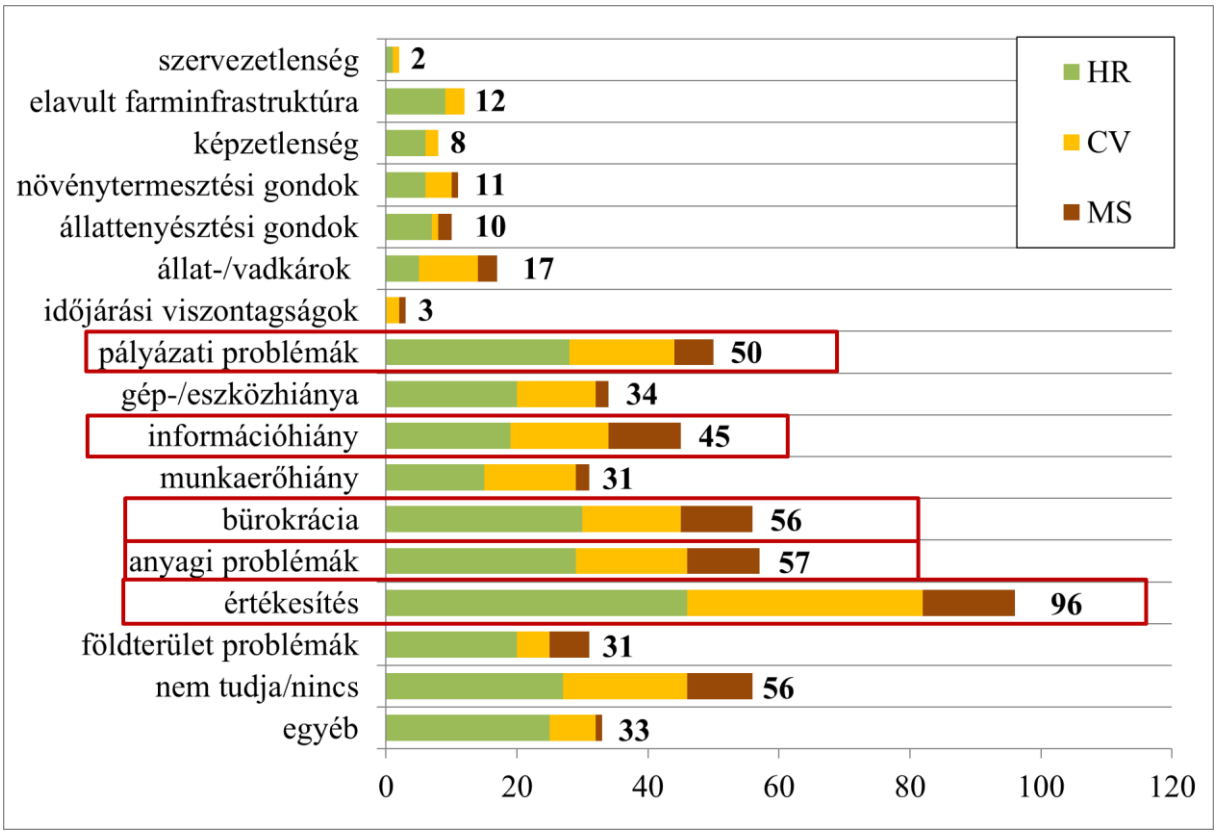

16. ábra: Gazdálkodást nehezítő tényezők a regisztrált fiatal gazdák szerint
Forrás: saját felmérés (2021), saját szerkesztés, 2022.

A szektor felmérése által megállapíthatóvá vált a jelenlegi helyzete a székelyföldi agráriumnak, mégpedig a bejegyzett agrárvállalkozások számának növekedésével, a különböző gazdálkodási tevékenységek elterjedésével és szélesebb skálájával, illetve a térségben tapasztalható, a gazdálkodást nehezítő tényezők feltárásával.

5.3. Szakképzettséggel kapcsolatos eredmények a gazdafelmérésből

A kutatásom utolsó szegmense a **szakmai képzettség**gel és **képzési igénnyel volt** kapcsolatos. A regisztrált fiatal gazdák körülbelül fele nem nyilatkozott szakmai végzettséggel kapcsolatban, viszont amint a 17. ábra is mutatja, mindhárom megyében a kitöltők körülbelül fele rendelkezik valamilyen agrárszakképzettséggel, akiknek 35%-a rendelkezik felsőfokú képzettséggel. Ez több szempontból is fontos információ a számunkra, mivel ezek a személyek akár a rövidebb tanfolyamjellegű képzésekbe akár szakmai előadóként is bevonhatóak a térségi agrárium fejlesztésébe. A vizsgálatból látható, hogy szakmai végzettséggel rendelkezők 44%-a

mindössze alapfokú tanfolyamot végzett, így hátrányt szenvedhetnek a pályázati lehetőségek kihasználásában. Sokan a 30 feletti korosztályból inkább a tanfolyamjellegű képzéseket választják, mivel általában már gazdálkodnak, esetleg családjuk is van, és úgy már jelentősen nehezebb egy iskolarendszerű képzés elvégzése.

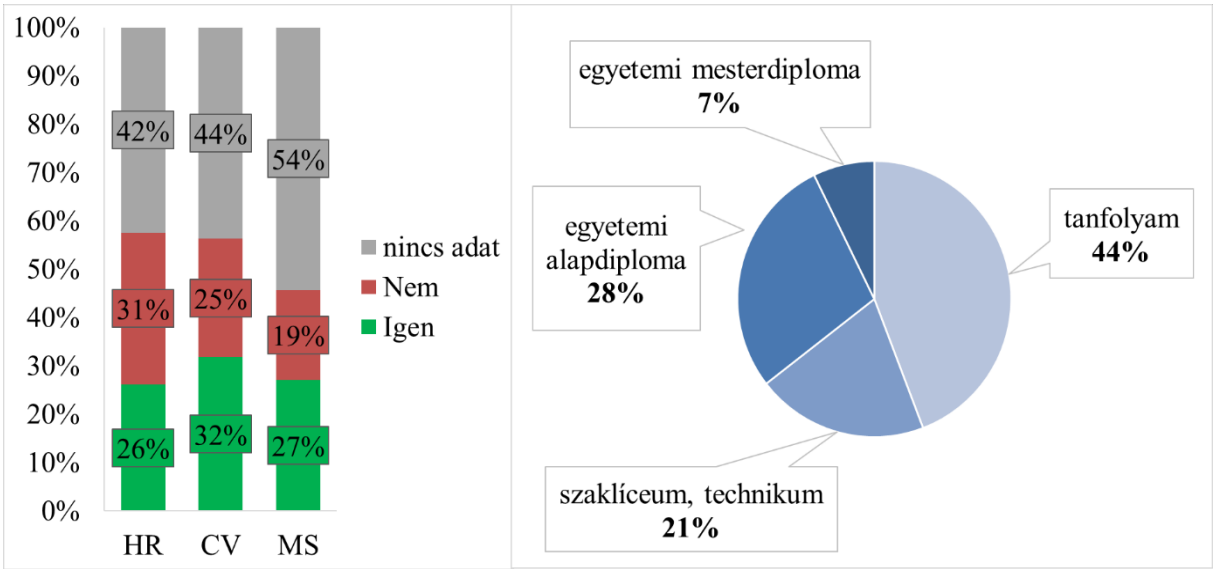

17. ábra: Agrárszakképzettségek megléte és a fokozatok aránya a regisztrált fiatal gazdák körében

Forrás: saját felmérés alapján (2021), saját szerkesztés, 2022

A regisztrált gazdák körében **tanfolyamok** közül a legnépszerűbbek az általános gazdálkodás, általános állattenyésztés, általános növénytermesztés, sajtkészítés, dísznövénytermesztés, gyümölcstermesztés és lovasedző képzések voltak az utóbbi időben. Mivel a térségben több **szaklíceum** is található, így azok képzési palettájáról a kérdőív kitöltők közül legtöbben erdészeti, állategészségügyi, hegyvidéki gazdálkodási, környezetvédelmi, mezőgazdasági, mezőgépész és növényvédelmi osztályokban végeztek. **Egyetemi alapképzés** szintjét a legtöbben vidékfejlesztési agrármérnöki, kertészmérnöki, agrármérnöki, élelmiszermérnöki, agrár-élelmiszeripari mérnöki és mezőgazdasági gépészmérnöki végzettséget szereztek. **Mesterképzés**i fokozatig már kevesebben mentek el, viszont közülük kerültek ki kertészmérnökök, állatorvosok, növényvédelmi szakmérnökök, környezetmérnökök, élelmiszerbiztonsági mérnökök és vidékfejlesztési agrármérnökök. Vizsgálatomban sikerült felmérnem a **szakképzési igényeket** is.

Az alábbi 18. ábra már az összes regisztrált gazda válaszát feldolgoztam. Ezt azért tartottam fontosnak, mert a 41 évnél idősebb gazdák körében is van igény a különböző agrár irányú szakképesítésekre és továbbképzésekre. Mint a diagramon látható, a legnagyobb mértékben

állattenyésztési képzéseken vennének részt. Érdekes a biogazdálkodás és az élelmiszerfeldolgozás eredményei. A diagramon látható, a 654 személy közül 218-an érdeklődnek a biogazdálkodás hatékonyabb, akár gazdasági szempontjából is fenntarthatóbb lehetőségeiről, és 133 fő pedig az élelmiszerfeldolgozás szervezettebb, hatékonyabb módszereiről bővítenék ismereteiket.

Érdekességként jegyzem meg, hogy a Székely Gazdaszervezetek Egyesülete 2021. májusában szervezte meg 1. Ákovita Nemzetközi Pálinka- és Párlatversenyét, mely végül nagy sikert aratott. Ennek hatására az egyesület a jövőben szívesen szervezne pálinkafőzési kurzusokat is, így segítve a gyümölcstermesztőket is. A diagramon is külön fel van tüntetve a pálinkafőzési képzés, melyet 61 gazda jelölt meg.

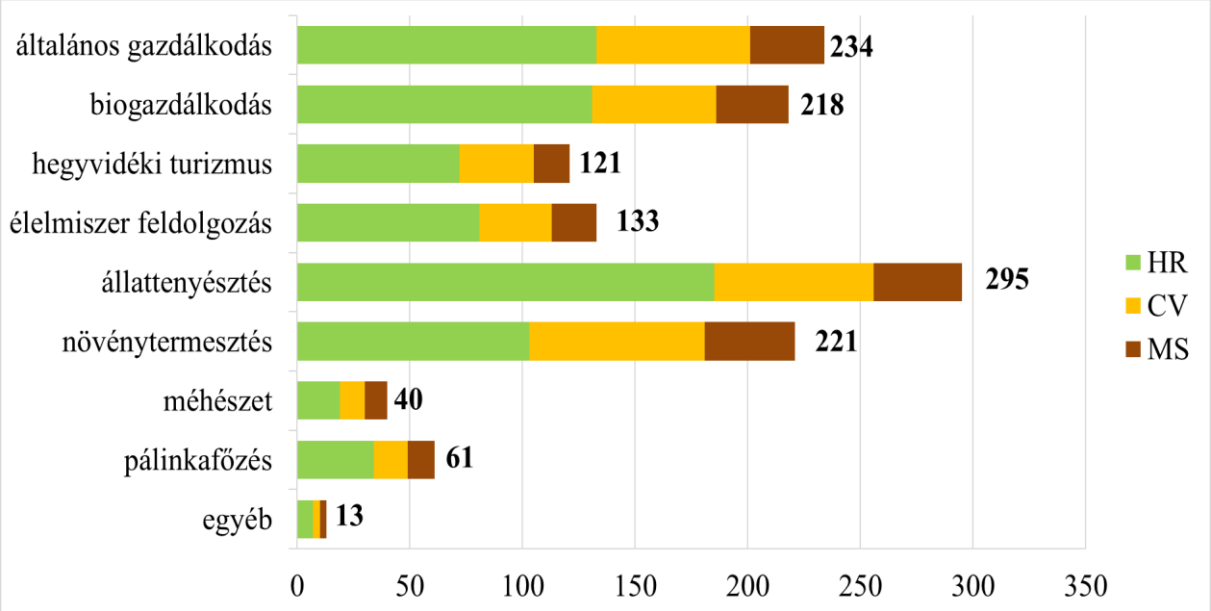

18. ábra: Agrár vonalú képzési igények az összes regisztrált gazda körében
Forrás: saját felmérés alapján (2021), saját szerkesztés, 2022

Valójában kijelenthető, hogy székelyföldi gazdatársadalomban él a mondás, hogy „a jó pap is holtig tanul”, hiszen az idősebb, tapasztaltabb korosztály is nyitott a különböző szakképzésekre, továbbképzésekre.

6. KÖVETKEZTETÉSEK, PROJEKTÖTLETEK

Az alábbiakban a székelyföldi agrárium helyzetfeltárásával kapcsolat következtetéseimet mutatom be négy kategóriába sorolva, ezt követően pedig a komplex projektötletemet ismertetem részletesebben.

A kutatási munkám során szerzett információk birtokában az alábbi összefoglaló KÖVETKEZTETÉSEKre jutottam:

- **Demográfiai** szempontból inkább hosszútávon fog problémát okozni a jelenlegi népesedési helyzetromlás (csökkenő népesség, elöregedő társadalom, enyhén magasabb az elvándorlások száma).
- A **gazdaságtípusokat** tekintve az *állattenyésztés* továbbra is egyértelműen húzóágazat marad a térségben, *vegyes gazdasággal* kombinálva, ezesetben a növénytermesztés inkább szemes és szálas takarmánynövényekre (búza, kukorica, árpa, rozs, lucerna) terjed ki az állatok élelmezése céljából. A *zöldségtermesztés* Kovászna megyében kezd népszerűbbé válni. Ezzel szemben a kertészet másik területe, a gyümölcstermesztés kezd utat törni magának a térségben, hiszen domborzati adottságokhoz való alkalmazkodás hatékonyan megoldhatónak tűnik a gazdák részéről. Kovászna megyében 2010-ben még egyetlen egy bejegyzett gyümölcstermő vállalkozás sem volt, 2020-ra már 6 cég található, továbbá Hargita megyében 7-tel, Maros megyében 10-zel nőtt a bejegyzett gyümölcstermesztő cégek száma. A méhészettel kapcsolatos érdeklődés is növekedni látszik egész Székelyföldön.
- A kutatásom során bizonyítottam, hogy a 41 év alatti regisztrált gazdák túlnyomó többsége (80,8%) magánszemélyként tevékenykedik, vagyis a vizsgálati mintából 422 személy nem rendelkezik semmilyen jogi bejegyzéssel, viszont a fejlődésre való nyitottságnak köszönhetően a jövőben valószínűleg növekvő igény fog mutatkozni a bejegyzéssel kapcsolatosan, mivel az **agrárvállalkozás** megléte pályázati kiírások feltételrendszerébe tartozik.
- A korábban csak felmenőktől tanult gazdálkodás kezd kibővülni a **szakképzés**i igénnyel a székelyföldi gazdák körében. Fiatalok és idősebbek is egyaránt egyre nyitottabbak az alapismeretek megtanulása és továbbképzési lehetőségek iránt.

Mindezek alapján, kutatásom eredményeiből az alábbi FEJLESZTÉSI PROJEKTÖTLETEKET javaslom a Székely Gazdaszervezetek Egyesületének tevékenységével kapcsolatosan:

Először is gazdálkodók *gondolkodásmódját, attitűdjét, bizalmát* szükséges megreformálni, mert sokan még mindig tartanak attól, hogy segítségért forduljanak. A falugazdász-hálózat teljes körben lefedi mind területileg mind szaktudásilag a térséget, így csak még erőteljesebb **marketingre** lenne szükség az egyesület részéről, hogy a gazdák merjenek a falugazdászokhoz fordulni bármiféle gondjuk adódik a gazdaságukban. Ezzel véleményem szerint a fiatalok elvándorlási hajlamán is enyhíteni lehetne.

- Érdemes lenne nem csak online (ez megfelelő), hanem offline népszerűsítő marketinget folytatni, például szakterületeket felsoroló plakátokkal, szórólapozással, tájékoztató anyagokkal a településeken, így még szélesebb körben lehetne elérni a gazdákat.
- A falugazdászi-szaktanácsadói szolgáltatásnyújtást reklámozásában fontos lenne kiemelni a díjmentességet, hiszen számos gazda esetében előfordul, hogy azért nem mer az egyesülethez fordulni, mert szolgáltatási díjtól tart

A térség agrárgazdaságának szüksége lenne a **szakmai és gazdasági együttműködéseinek bővítése és erősítése**. A térségben számos községi mezőgazdasági szövetkezet létezik, sok közülük valójában inaktív. Véleményem szerint érdemes lenne a Székely Gazdaszervezetek Egyesületének ezeket a szövetkezeteket, egyesületeket felkarolni és egy **állandó együttműködést** kialakítani. Így más térségekből való problémamegoldási módszerek, jó gyakorlatok adaptálására is lehetőség nyílhatna. Lehetne 1-2 havi állandó rendszerességgel (például minden hónap 2. hétfőjén) egy egyszerű, pár órás gyűlést tartani – akár csak megyei szinten is az egyesület helyi falugazdászainak jelenlétében, az aktuális problémákat megvitatni, melyeket a falugazdászok az egyesületi gyűlésre továbbítanak, mely legfeljebb 1 héten belül tartandó rendszeresen.

Több kisebb projektötletem is van a székelyföldi agrárium versenyképességének növelése céljából, melyeket érdemes lenne összekapcsolni egy intézmény keretei alá. Székelyföldön már van egy hasonló jó példa: Székelyudvarhelyen létrehozott Hargita Business Center vállalkozói inkubátorház, mely térségi kisvállalkozásoknak nyújt segítséget, és egyre hatékonyabban működik az intézmény és a hozzájuk tartozó vállalkozások is egyaránt. Ennek mintájára érdemes lenne létrehozni a **Székely Gazda Inkubátor Program**, melynek célja a belépő gazdák intenzív, átfogó segítése a gazdaságok működési hatékonyságának növelése érdekében.

A gazdák mentalitásának módosításával egyre nagyobb nyitottság mutatkozna meg az inkubátorházhoz való csatlakozáshoz is. Az alábbiakban a gazda-inkubátorház működését részletezem.

Név: A-SIC, the Agro- Sekler Innova-Cooperation, avagy a székely agrárinnovációs inkubátor program.

Létrehozás pénzügyi lehetőségei:

- *befektetők által* (például: helyi, térségi, akár országos, nemzetközi érdekeltségű befektetők, vállalkozók, ebből hasznot realizálható egyéb üzleti szereplők)
- megyei tanácsok, fejlesztési ügynökségek, Székelyföldön működő gazda-egyesületek *összefogásával közös beruházás*
- összefogás által *pályázati támogatás vagy befektető keresés*

Helyszín: Székelyföld központi városaiban 1-1 iroda (Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely)

Jogi forma lehetőségek:

- Alapítvány, közalapítvány
- Korlátolt Felelősségű Társaság (Nonprofit, vagy profitorientált)

Szakmai együttműködő partnerek:

- Románia: APIA Mezőgazdasági Kifizető Ügynökség, Megyei Fejlesztési Ügynökségek, Megyei Tanácsok, LAM hitelező alapítvány, Pro Agricultura Alapítvány, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (vidékfejlesztés, kertészet, élelmiszer), Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvári Agrártudományi Egyetem, Bánsági Agrár- és Állatorvostudományi Egyetem (Temesvár), Brassói Erdélyi Egyetem (erdészet, fakitermelés, famérnök, turizmus), minisztériumok
- Magyarország: Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (NAK), Magyar Gazdakörök és Gazdaszövetkezetek Szövetsége (MAGOSZ), Fiatal Gazdák Magyarországi Szövetsége (AGRYA), OTP Agrár, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Debreceni Egyetem, Soproni Egyetem, Szegedi Tudományegyetem, Budapesti Állatorvostudományi Egyetem
- egyéb nemzetközi együttműködések, külföldi agrárszervezetekkel (Írország, Németország, Svédország, Dánia, Oroszország, Franciaország stb.)

Ezek az együttműködések célja a térségi, országos és nemzetközi közvetítések képzésekre, tanulmányutakra, jó gyakorlatok adaptálására, tapasztalatszerzésre való lehetőség biztosítása.

Inkubátorház fenntartása (bevételek):

- irodabérlés díja
- állami és uniós pályázati támogatások
- magánszemély, gazdasági szervezetek, mint támogatók

Belépési feltételek:

- bárki gazda csatlakozhat
- gazdaságmérettől és gazdálkodás idejétől függetlenül
- csatlakozáskor jogi bejegyzés megléte nem szükséges

Inkubációs időszak

1. *rövid termelési időszakú gazdálkodás*
    - például szántóföldi növény-, zöldségtermesztés, több éves ültetvények (gyümölcsös, gyógynövények, fa, stb)
    - sávos kedvezményrendszer: 1-3 év alap időszak (30% kedvezmény), 3-5 év (15% kedvezmény), 5 év után 10% felár
2. *hosszú termelési időszakú gazdálkodás*
    - leginkább új ültetvények (gyümölcsös, gyógynövények, fa, stb.)
    - állattenyésztés
    - sávos kedvezményrendszer ültetvény termőre fordulásától számított 3 évig 30% kedvezmény, 3-5 évig 15% kedvezmény, 5 év után 10% felár

5 év utáni felár célja egyrészt a gazda ösztönzése, hogy önállóan is megállja a helyét, másrészt pedig, hogy átadják a helyüket új, segítségre szoruló gazdatársaik számára. Akik esetleg mégis maradnak, az ők bérleti és szolgáltatásdíjaik nagyban hozzájárulnak a program és az intézmény fenntartásához.

Kapcsolattartás, szolgáltatások elérése: személyesen, online egyaránt

Szolgáltatások

1. *Alap szintű szolgáltatások*
   - helyiségbérlet, (iroda-, műhely-, raktárbérlet)
   - telefonvonal, internet,
   - irodai szolgáltatások,
   - tárgyalóbérlet,
   - postai szolgáltatás,
   - parkoló
   - 24 órás portaszolgálat

2. *Hivatalos ügyintézésben való segítségnyújtás*
   - Első feladat a gazdálkodási tevékenység hivatalos bejegyzése, mivel a gazdák jelentős része magánszemélyként gazdálkodik, így a gazdaság számára legoptimálisabb jogi formát megtalálják.
   - A gazdák jelentős része fél belevágni az ügyintézésekbe a román bürokrácia, a nyelv- és jogi ismeretek hiánya miatt.
   - Szükség van megyénként legalább 1 fő, pár éves tapasztalattal, gyakorlattal rendelkező szakjogi tanácsadóra (de akár több pályakezdő is lehetne, egy szakmai felvételi vizsgával), véleményem szerint szükségtelen teljes- vagy részmunkaidőben, inkább megbízási szerződéssel.

3. *Online szaktanácsadási platform (integrált kommunikációs csatorna)*
   - A falugazdászok így könnyebben elérhetővé válnának, gyorsabb az információ-csere, ha a probléma terepszemlét igényel, akkor megbeszélhető.
   - Mivel a falugazdászok számára is nehéz nyomon követni a körzetük összes gazdájának gazdálkodási tevékenységét, így specifikusabb problémamegoldás valósulhatna meg a falugazdászok saját szakterületei által (sertések, kérődzők, nyulak tenyésztése, szabadföldi vagy fedett fóliás növényi kultúrák termesztése, kertészet, vertikális-horizontális termelés, pályázatírás stb).
   - <u>A felületen szükséges legyen megadni:</u> név, cím, telefonszám, e-mail, tevékenység (egyszeri alkalommal, így regisztrálva a rendszerbe) és utána bejelentkezés után a felmerült problémát bejelenteni (a térségben az összes releváns állatfaj és növényi kultúra lista, ügyintézés, pályázás, egyéb opció), probléma részletes leírása, egyéb megjegyzés.

- A felületen problémabejelentéskor a falugazdászok kapjanak értesítést (pl.: e-mail), és magukhoz rendelhetik a feladatot (ezen az elven működik a Magyar Államkincstár Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Támogatásokér Felelős Elnökhelyetteshez tartozó volt Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal weboldalán feltett kérdések megválaszolása is).
- Ezáltal a falugazdászok tevékenységének is egy része könnyebben monitoringozható, ellenőrizhető lenne a havi beszámolók esetében, továbbá, ha a falugazdász más gazdánál van épp – a kapcsolatfelvételi problémák (például: alkalmatlan telefonhívások, elfelejtett visszahívás) is kiküszöbölhetőek.

4. *Hibrid rendszerű szakmai (tovább)képzések*
   - Lehetőség a szaktudás bővítésére, a térségi gazdálkodási lehetőségek, (pénzügyi és domborzati szempontból is) alkalmazható technológiák, megismerésére.
   - Ennek hatására szélesebb körben válnának elérhetővé a képzések, mindamellett, hogy az oktatásszervezőknek kevesebb költségébe kerülne, mintha mindhárom megyében külön-külön tartanák meg ugyanazt a képzést.
   - Elsőkörben az emberek online, informatikai alapismereteit szükséges bővíteni, hiszen sokan nem ismerik az online oktatási formához már létező platformokat.
   - Az elméleti órákhoz szükség van egy videókonferencia platformon (Zoom, Skye, Microsoft Teams) létrehozott csoportra, és egy állandó felületre, ahova az egyetemi e-elarninghez hasonlóan a különböző képzési anyagok, oktató videók, egyéb érdekességeket töltheti fel az oktató (például: Google Classroom),
   - A gyakorlati órák tömbösített, gazdálkodási tevékenységhez körülbelül igazítható időpontban, mintagazdaságoknál való bemutató és gyakorlati tevékenység által, a szakoktatók és releváns falugazdászok jelenlétében valósuljanak meg.

5. *Interaktív foglalkozással egybekötött gazdatalálkozók*
   - Az eddig már népszerűvé vált, szakemberekkel ellátott gazdatalálkozókat, gazdafórumokat érdemes lenne interaktív foglalkozással, lehetőséggel is kibővíteni, hogy ne csak tájékoztató jellegűek legyenek ezek az események, hanem a kapcsolatteremtés is erőteljesebb legyen.
   - „Más gazda is ezzel küzd – Kérdezz névtelenül” elven egy kérdésdoboz kihelyezése, mely a szakmai előadások után bizonyos idő elteltével (a kérdések leadása befejeztével) kinyitásra és megválaszolásra kerül.

- Továbbá a jelenlévő falugazdászok és szakemberek koordinálásával kiscsoportok kialakítása gazdálkodási tevékenység szerint is hasznos lenne, mert így inkább kimondják problémáikat, igényeiket, kérdéseiket a gazdák, mint a szakmai előadások végén minden résztvevő előtt.

6. *Értékesítési, kereskedelmi hálózatba becsatlakozás*
   - Már meglévő, működő feldolgozó-értékesítő szövetkezetekkel való összekapcsolás a gazdák alapanyag értékesítése céljából (jó példa: burgonyafelvásárlás Csíki Csipszgyár, székelyföldi tejszövetkezetek – Szépvízi, Keresztúri, nyárádmenti Gabriella, Gyimesi, Kézdi tejtermékek)
   - Hús, tojás, méz, illetve gyümölcs-, zöldség-, takarmánynövény feldolgozó és csomagoló üzemek létesítése, melyek felvásárolnák a termelőktől az alapanyagokat, és akár alapanyagként, akár félkész vagy késztermékként csomagolva és eladják. Igy közvetett módon a kisebb-nagyobb boltokban, áruházláncokban való értékesítési lehetőség is megnyílna gazdálkodók számára
   - A térségi együttműködésen túl fontos lenne országos és nemzetközi piacokat is keresni, itt lenne érdemes újra a termelő szövetkezetek által létrehozott közép-üzemi feldolgozás.

7. *Egyéb tanácsadási, információs szolgáltatások*
   - Képzéskereső-jelentkező platform készítése a weboldalon: Adott képzések megjelenítése, azokon belül képzésleírás, és a jelentkezéshez Google Űrlap kitöltés – mint a regisztráció alkalmával. Itt a saját szervezésű képzéseken kívül az országban található releváns felsőoktatási intézmények szakmai képzéseinek (alapképzés, mesterképzés) és társszervezetek által szervezett rövid leírása és hivatkozása is hasznos lenne, mivel Romániában nincs központi felvételi tájékoztató (mint Magyarországon a www.felvi.hu weboldal).

   - tanácsadási szolgáltatások: üzletviteli, jogi, marketing, könyvelési, adóügyi, innovációs, műszaki, hitelkérelmekkel kapcsolatos
   - üzleti terv készítése

8. *Pályázatírás, projektmenedzsment*
   - A gazdák jelentős része azért tart a pályázástól, mert egyrészt nem ismerik a pályázási rendszert, továbbá a gazdálkodás mellett idejük sem engedi meg ezt, illetve sikeres pályázás esetén a projektvezetéstől is tartanak, nem tudják, mit kell tenni.
   - Állandó tájékoztató anyag küldése az aktuális és hamarosan futó pályázati lehetőségekről.
   - Megbízott pályázatírók, projektmenedzserek megyénként legalább 1 fő.

9. *Egyéb szakmai programok*
   - Gyakorlati tanulmányutak → Térségi, országos, magyarországi és nemzetközi tanulmányutak szervezése leginkább kis- és középgazdaságokba, ahol a székely gazdák számukra is megvalósítható módszereket, megoldásokat, jó példákat tekinthetnek meg, próbálhatják ki (akár 1-2 hetes időszak is)
   - kiállítások, előadások
   - szakmai találkozókon, expokon való részvétel
   - magyarországi AGRYA Vidék Kaland Programmal és Vidéki Kaland Hivatásos Programmal együttműködés: magyarország és székelyföldi fiatalok mennek egymáshoz 1-2 hetes gyakorlatra munkavégzés és tapasztalatszerzés céljából az év folyamán többször, így egy gazdaság teljes évébe betekintést nyer, nem pedig csak 1-1 szakaszba.

A gazda-inkubációs program által a gazdálkodók olyan kezdő segítségnyújtásban részesülnek rövid idő alatt (pár év), mely által hosszú távon hatékonyan működő gazdaságot építhetnek ki. Akár egy ALUMNI programként is segíthetik a jövőben az újabb fiatal gazdákat például sikersztorik bemutatásával, tapasztalatcserével.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

A versenyképességnövelés és az innováció már a székelyföldi agráriumban is kezd aktuális témává válni. Az agrárinnovációk elterjedésében a térségben leginkább az agrárszervezetek, szaktanácsadók tudnak a leginkább segítséget nyújtani, viszont ehhez elengedhetetlen a gazdák attitűdjének megreformálása is.

A csíkszeredai székhelyű Székely Gazdaszervezetek Egyesületénél töltött szakmai gyakorlatom ideje alatt mélyebb betekintést nyertem Székelyföld agráréletbe. Az egyesület szervezésében működik a Székelyföldi Fiatal Gazda Program, melynek első lépcsőfoka egy teljeskörű gazdafelmérés készítése volt, mivel korábban még nem állt rendelkezésre egy komplex gazda-adatbázis. A felmérés és annak eredményeinek nyomon követése és aktualizálása volt az egyik elsődleges feladatom. A felmérés készítése alatt vetődött fel bennem kíváncsiság a téma tudományos szintre való emeléséről.

A pályamunkám célja a székelyföldi agrárium helyzetfeltárása és az alapján fejlesztéshez hozzájárulni projektötletekkel a hatékonyabb működés céljából. A vizsgálatom elején megfogalmazott kutatói kérdések egyrészt az agrárvállalkozásokkal, gazdaságtípusokkal, agrárszakképzettséggel és felmerült problémákkal voltak kapcsolatosak:

1. Hogyan alakul a térség demográfiai állapota? Lesz ki gazdálkodjon a jövőben?
2. Melyek azok a mezőgazdasági ágazatok, amelyek jellemzően előfordulnak a térségben, illetve ezek területi változásai milyen hatást gyakorolnak a terület fejlődésére?
3. Hogyan igazodnak a gazdálkodók a környezeti adottságokhoz?
4. Hogyan kapcsolódnak, egészítik ki egymást az agrárium ágazatai?
5. Mennyire fontos a gazdaság fejlődésben az újszerű szakmai tudás és a képzettség?
6. Mely problémák a legjellemzőbb, gazdálkodást nehezítő tényezők?
7. Milyen aktív együttműködésekre lenne szükség Székelyföld agráriumának fejlesztése érdekében?
8. Milyen szervezési megoldások segítenék elő a hatékonyabb működésű, versenyképesebb térségi agráriumot?

Szakirodalmi áttekintésemben az agrárfejlesztés és innováció megjelenését világítottam át a vidékfejlesztésben, majd az agrárszektor versenyképességi tényezőivel foglalkoztam, végül pedig a versenyképesség és az innováció kapcsolatát mutattam be a székelyföldi agráriumban.

A **kutatásmódszertani** fejezetemben három fő tényezőt vizsgáltam. Elsőként a vizsgálat alá vont területi egységét határoltam le, majd a **szekunder kutatásomban** a Romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatbázisára alapozva összegyűjtöttem a számomra releváns mutatók nyersadatait 2010 és 2020 közötti időintervallumban. Ezek között a demográfiai mutatókat, az állandó népességet korosztályokkal és az öregedési indexet, továbbá az agrárágazati mutatók közül a mezőgazdaságban, erdészetben és halászatban a vállalkozások számát és arányát, illetve a főtevékenység szerinti megoszlásokat vizsgáltam. Ezekből az összehasonlíthatóság érdekében normalizált mutatókat képeztem. **Primer kutatásként egy** gazdafelmérésért készítettem, amit a gazdaadatbázisba történő online regisztrációs kérdőív formájában végeztem el. Ezen kutatásomat telefonos lekérdezés által még tovább bővítettem. Az így összegyűjtött adatbázisba 654 gazda regisztrált, melyből 523 személy 41 év alatti, azaz támogatási szempontból fiatal gazdának volt tekinthető.

A **saját kutatás**om során először a dolgozatom témája szempontjából releváns **demográfiai** változásokat vizsgáltam meg. Országos és székelyföldi megyei szinten is egyértelmű népességváltozás csökkenő tendenciája, 2020-ra már elöregedő társadalomról beszélhetünk. Székelyföld **agrártermelésének gazdasági helyzetét** tekintve elmondható, hogy a mezőgazdaságban, erdészetben és halászatban bejegyzett vállalkozások száma növekvő tendenciát mutat (összesen körülbelül + 200 új vállalkozás), arányváltozások kevésbé érzékelhetőek. A székelyföldi gazdák esetében határozottan a hagyományőrző gazdálkodás a jellemző, mely megnyilvánul egyrészt a vállalkozásbejegyzési kedv csekély mértékében, illetve a gazdálkodásfejlődés nehézkes indulásában is. Ennek ellenére növekszik az agráriumban való tevékenykedési hajlam. Az elmúlt akár évtizedeket is tekintve a regisztrált gazdák 70%-a legfeljebb 10 éve kezdett agrártermelésbe. A gazdaságtípusok megoszlását tekintve teljes Székelyföldön egyértelmű az állattenyésztés és takarmánynövények termesztésével foglalkozó vegyes gazdaságok túlsúlya, viszont Hargita megyében növekvő érdeklődés mutatkozik a gyümölcstermesztés irányába, míg Kovászna megyében a zöldségtermesztés kezd egyre népszerűbbé válni, illetve Maros megyében pedig a növénytermesztés.

Mindemellett fontosnak tartom megemlíteni, hogy a regisztrált gazdák szinte egésze mondhatni kis-középüzemű termeléssel foglalkozik, hiszen alig néhányan gazdálkodnak több, mint 50 hektáron. A felmérésben résztvevő gazdák szerint a leginkább **gazdálkodást nehezítő tényezők** az értékesítés lehetőségek hiánya, a bürokrácia, a pályázati rendszer, anyagi nehézségek és az információ hiány.

Vizsgálataimban bizonyítottam, hogy a székelyföldi gazdák kezdenek nyitottabbá válni a **szakmai képzések** irányába, miszerint tanulási igényük egyre növekvő, ez a fiatalabb és idősebb rétegnél is tapasztalható. Véleményük szerint egyrészt a gyorsan reformálódó agrárvilág miatt, másrészt a gazdaságuk fejleszthetősége érdekében látják szükségesnek a végzettség megszerzését. Kevés esetekben váltható ki többéves tapasztalt gazdálkodás igazolásával, viszont ennek bizonyításához elengedhetetlen a cégszerű tevékenység a visszakövethetőség érdekében.

Mindezek alapján kijelenthető, hogy az elvégzett kutatás és a hozzá kapcsolódó adatbázis elemzése számos olyan irányt fedett fel, ami a vizsgált terület gazdasági, agrárfejlesztési stratégiájának bővítésével hozzá járulhat a lakosság helyben tartásához, ami kulcsa lehet a Székelyföld jövőjét tekintve.

Projektötleteimet egy komplex rendszerbe foglaltam. Egy gazda-inkubátor program létrehozásával a gazdák minden szükséges segítséget megkaphatnak: marketingkommunikáció, gazdálkodási problémák megoldása, szorosabb térségi együttműködések és képzésszervezés, együttműködések, kapcsolatépítés, szakmai fejlődés, technológia, és egyéb tudástranszfer által. Ennek létrehozásához térségi szervezetek együttműködésére, vagy akár befektetőre lenne szükség. Az üzleti megtérülése pedig a bérleti és egyes szolgáltatásdíjak által valósulna meg. Az inkubációs időszakok a gazdálkodás termelési idejétől függően alakul.

Bízom benne, hogy helyzetfeltárásommal és projektötletemmel hozzájárulhatok Székelyföld hatékony agrárfejlesztéséhez, így segítve a térségi gazdák és agrárszervezetek egymásközti és nemzetközi együttműködését is egyaránt.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Agrárgazdasági Kutató Intézet. (2014). *Innováció a magyar agrár- és vidékfejlesztésben.* (S. Biró, Szerk.) Budapest: Agrárgazdasági Kutató Intézet. Letöltés dátuma: 2022. április 22, forrás: http://repo.aki.gov.hu/36/1/ak_2014_01_Innovacio.pdf

2. Agrárminisztérium. (2021). *Az új KAP társadalmi egyeztetése.* Budapest: Agrárminisztérium. Letöltés dátuma: 2022. március 17, forrás: https://cdn.kormany.hu/uploads/document/1/16/162/162ec230eab39561c1183a15c7bd7f2086d4bf99.pdf

3. Barabási-Albert, L. (2019). *7. Digitális Székelyföld Konferencia*. Marosvásárhely, Románia. Letöltés dátuma: 2022. április 22, forrás: https://digitalisjoletprogram.hu/hu/hirek/egyre-tobb-a-kapcsolodasi-pont-a-magyar-digitalis-okoszisztemahoz-szekelyfold-szamara

4. Biró A., Z. (2020). Tudástranszfer, tudáskontextus vidéki térségben. Helyzetkép a szaktancsadás székelyföldi feltételrendszeréről. In Z. Biró A., & F. Magyar (szerk.), *Szaktanácsadás-agrárium-innováció. Tudástranszfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben* (old.: 11-56.). Csíkszereda: Státus Kiadó. Letöltés dátuma: 2022. április 22, forrás: http://www.pahru.ro/images/kiadvanyok/Agrar_Szaktanacsadas_Tudas.pdf

5. Bogyor, I. (2016). Gazdálkodási gyakorlat egy székelyföldi településen. *Pro Scientia Ruralis, 1,* 83-97. Letöltés dátuma: 2022. április 19

6. Csath, M. (2019). A versenyképesség puha tényezői - elméleti megalapozás. In M. Csath, B. Taksás, B. Nagy, S. Vinogradov, N. Pálfi, C. Fási, & M. Csath (Szerk.), *A versenyképesség-mérés változásai és új irányai* (old.: 13-50). Budapest: Dialóg Campus Kiadó. Letöltés dátuma: 2022. április 17, forrás: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12768/web_PDF_Versenykepesseg_meres.pdf?sequence=1

7. Csath, M., Györpál, T., Nagy, B., & Taksás, B. (2016). Speciális jelentés az állami versenyképességet javító, vállalkozóbarátabb üzleti környezet kialakításának lehetőségeiről. In T. Kaiser (Szerk.), *A jó állam nagyító alatt: speciális jelentések A-tól V-ig (az adóbürokráciától a versenyképességig* (old.: 179-205.). Budapest: Dialóg Campus Kiadó. Letöltés dátuma: 2022. április 18, forrás: https://joallammutatok.uni-nke.hu/document/dialogcampus-uni-nke-hu/nke_3839_5_2016_jo_allam_nagyito_alatt.original.pdf

8. Elek, S., & Fogarasi, J. (2009). A romániai agrárgazdaság EU-csatlakozásának első tapasztalai. In A. Csata, & S. Elek, *Gazdaságpolitika - vidékpolitika: Az Európai Uniós tagság kihívásai Székelyföldön* (old.: 121-139). Kolozsvár: Scientia Kiadó.

9. Erdélystat. (2014). *Adatlapok*. Letöltés dátuma: 2022. április 19, forrás: Erdélystat statisztikák: http://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok

10. Erdélystat. (2021. április 8). *Termelékenység Romániában és Erdélyben.* Letöltés dátuma: 2022. március 18, forrás: Erdélystat Statisztikák: http://statisztikak.erdelystat.ro/cikkek/termelekenyseg-romaniaban-es-erdelyben/77

11. Európai Parlament. (2020). A KAP második pillére: a vidékfejlesztési politika. Letöltés dátuma: 2022. március 17, forrás:

https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/110/a-kap-masodik-pillere-a-videkfejlesztesi-politika

12. Európai Tanács. (2020). A 2023-2027 időszakra szóló közös agrárpolitika. Letöltés dátuma: 2022. március 17., forrás: https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/cap-introduction/cap-future-2020-common-agricultural-policy-2023-2027/

13. European Comission. (2021). *Cohesion Policy - Priorities for 2021-2027.* Letöltés dátuma: 2022. április 18, forrás: European Comission: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/how/priorities

14. Eurostat. (2021). *NUTS maps.* Letöltés dátuma: 2022. március 12, forrás: Eurostat: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/345175/7451602/2021-NUTS-3-map-RO.pdf

15. Farkas, T. (2002). *Kistérségek a vidékfejlesztésben - doktori értekezés.* Pécs. Letöltés dátuma: 2022.. március 17., forrás: http://real-phd.mtak.hu/88/1/1307435.pdf

16. Gáspár, M. (2019. szeptember). Az okos falu - egy másik falu, Az új lokalizmus, mint az okos falu és térség fejlesztésének tágabb gondolkodási kerete. *Új Magyar Közigazgatás,* 19-27. Letöltés dátuma: 2022. március 18, forrás: ISSN 2060-4599

17. Gergely, O. (2013). Háztartások agrártevékenysége a Székelyföldön (2011). In P. A. Alapítvány, Z. Biró A., & F. Magyar (szerk.), *Vidék és versenyképesség - Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben* (old.: 100-110). Csíkszereda: Státus Kiadó. Letöltés dátuma: 2022. április 22, forrás: http://www.pahru.ro/images/videk_es_versenykepesseg_imprimatura.pdf

18. Ilyés, F. (2015). Regionális gazdasági együttműködés szövetkezeti keretek között - székelyföldi modellek - doktori értekezés. Pécs. Letöltés dátuma: 2022.. március 13, forrás: https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14825/ilyes-ferenc-phd-2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y

19. IMD. (2015). *World Competitiveness Yearbook.* Lausanne, Svájc.

20. Jámbori, A. (2016). A mezőgazdasági versenyképesség és az élelmezésbiztonság globális kérdései - doktori értekezés. Budapest. Letöltés dátuma: 2022. április 19., forrás: http://real-d.mtak.hu/998/8/dc_1354_16_doktori_mu.pdf

21. Kardos, K. (2017. május 23). Versenyképesség. *Infojegyzet*. Budapest: Országgyűlés Hivatala. Letöltés dátuma: 2022. április 18https://www.parlament.hu/documents/10181/1202209/Infojegyzet_2017_40_versenykepesseg.pdf/98cadfea-4a4f-4da7-a6b7-6c1f714f3345

22. Kelemen, R., & Urbánné Malomsoki, M. (2020). Udvarhelyszék térségi vizsgálata. In *XVII. Nemzetközi Tudományos Napok - tanulmányok / publications* (old.: 582-590.). Gyöngyös: Károly Róbert Nonprofit Kft. Letöltés dátuma: 2022. március 18, forrás: https://karolyrobertcampus.uni-mate.hu/documents/56094/0/XVII_ntn_konferenciakiadv%C3%A1ny_2020.pdf/fa2da146-2ef2-5f99-9622-08a4749a1501?t=1635245631413

23. Kocsis, K., Bottlik, Z., & Tátrai, P. (2006). *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989-2002).* Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. Letöltés dátuma: 2022. március 20, forrás: http://real-eod.mtak.hu/4795/1/Etnikai_terfolyamatok.pdf

24. Kovács, J.-T. (2016). A biogazdálkodók, mint a székelyföldi agrárinnováció aktorai. *Pro Scientia Ruralis, 1,* 72-82. Letöltés dátuma: 2022. április 19

25. Kovács, J.-T. (2016). A biogazdálkodók, mint a székelyföldi agrárinnováció aktorai. *Pro Scientia Ruralis, 1,* 72-82.

26. Kovács, J.-T. (2017). Innovatív agrárvállalkozások indítását meghatározó tényezők Székelyföldön. *Pro Scientia Ruralis, 1,* 166-180.

27. Magyar Nemzeti Bank. (2021). *Versenyképességi jelentés.* Budapest: Magyar Nemzeti Bank. Letöltés dátuma: 2022. április 18, forrás: https://www.mnb.hu/letoltes/versenyke-pesse-gi-jelente-s-hun-2021-1018.pdf

28. Melikian, A. (2019. április 18). *Towards a bad harvest in Romania?* Letöltés dátuma: 2022. március 19, forrás: European Agritel Tour: https://www.europeanagriteltour.com/wheat-romania-harvest/

29. Nagy, S. (2021). Románia mezőgazdaságának vizsgálata, különös tekintettel az EU-csatlakozás utáni időszakra. *Acta Carolus Robertus, 11*(1), 95-107. Letöltés dátuma: 2022. április 18, forrás: http://real.mtak.hu/127774/1/3633.pdf

30. OECD. (2005). *The Measurement of Scientific and Technological Activities: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data: Oslo Manual, Third Edition.* Paris: OECD. Letöltés dátuma: 2022. április 22, forrás: https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=6862

31. OECD. (2014). *Policy Framework for Investment in Agriculture.* Paris: OECD Publishing. Letöltés dátuma: 2022.. április 19, forrás: https://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/PFIA-July-2014.pdf

32. OECD. (2022). *Regional Competitiveness*. Letöltés dátuma: 2022. április 18, forrás: Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD): https://www.oecd.org/cfe/regionaldevelopment/regionalcompetitiveness.htm

33. Rabontu, C., & Babucea, A.-G. (2013). Economic aspects of the Romanian agriculture evolution. *Economic Series, 6,* 95-100.

34. REGA Régiókutató Egyesület. (2017). Az agrárium Székelyföldön. In R. R. Egyesület, *A székely vidék fejlődési esélyei - kutatási jelentés* (old.: 69-83). Székelyudvarhely, Románia: Rega Egyesület. Letöltés dátuma: 2022. március 14, forrás: http://regaprojekt.ro/letoltes/Tanyasi_kutatasi_Rega.pdf

35. Ritter, K. (2019). *A vidékbiztonság vidékgazdasági alapjai.* Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet. Letöltés dátuma: 2022. március 12, forrás: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15949/A%20videkbiztonsag%20videkgazdasagi%20alapjai.pdf;jsessionid=D10CAC413BD285813558DAD6481A642B?sequence=1

36. Ritter, K., Czabadai Lilla, & Áldorfai, G. (2017). Az agrárium, mint endogén erőforrás a helyi fejlesztésben. *Pro Scientia Ruralis, 2.,* 7-26. Letöltés dátuma: 2022.. március 16.

37. Samochiş, B., Glogoveţan, O. E., & Crişan, C. M. (2012). Polarization of Romanian Farms according to their. *Agriculture - Science and Practise,* 139-146.

38. Sandu, D. (2010). Disparități sociale în dezvoltarea și în politica regională din România (Social Disparities in the Regional Development and Policies of Romania). *International Review of Social Research, 1*(1), 1-30.

39. Sandu, D. (2011). Dezvoltarea Regională în România, Granițe socioculturale în mișcare. București, România.

40. Sárosi-Blága, Á. (2020). Tudás, innováció, fenntartható fejlődés. In Z. Biró A., & F. Magyar (szerk.), *Szaktanácsadás – Agrárium – Innováció. Tudástranszfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben* (old.: 57-71.). Csíkszereda: Státus Kiadó. Letöltés dátuma: 2022. április 22, forrás: http://www.pahru.ro/images/kiadvanyok/Agrar_Szaktanacsadas_Tudas.pdf

41. Steriu, V., & Otiman, P. (2013). *Cadrul național strategic pentru dezvoltare durabilă a sectorului agroalimentar și a spațiului rural în perioada 2014-2020-2030. Cadrul național strategic rural.* București: Editura Academiei Române. Letöltés dátuma: 2022. április 18, forrás: https://www.academia.edu/5808692/CADRUL_NA%C8%9AIONAL_STRATEGIC_PENTRU_DEZVOLTAREA_DURABIL%C4%82_A_SECTORULUI_AGROALIMENTAR_%C8%98I_A_SPA%C8%9AIULUI_RURAL_%C3%8EN_PERIOADA_2014_2020_2030_CADRUL_NATIONAL_STRATEGIC_RURAL

42. Szalai, Á., & Fabula, S. (2021). Az okos vidékfejlesztés lehetőségei és korlátai Magyarországon. *Modern Geográfia, 16*(1), 59-79. Letöltés dátuma: 2022. március 17., forrás: https://moderngeografia.eu/wp-content/uploads/2021/03/2021_I_04_szalai_fabula.pdf

43. Szinay, A., & Zöldréti, A. (2020. július). Az agrár-generációváltás új dimenziói, különös tekintettel a koronavírus gazdasági hatásaira. *Polgári Szemle, 16.*(1-3.), 141-160. Letöltés dátuma: 2022. április 18., forrás: https://polgariszemle.hu/archivum/174-2020-julius-16-evfolyam-1-3-szam/koronavirus-es-gazdasagi-hatasai-avagy-egy-uj-vilagrend-ele/1081-az-agrar-generaciovaltas-uj-dimenzioi-kulonos-tekintettel-a-koronavirus-gazdasagi-hatasaira

44. Teagasc. (2017). *About Us*. Letöltés dátuma: 2022. április 22, forrás: Teagasc - the Agriculture and Food Development Authority: https://www.teagasc.ie/about/

45. Térképek.net. (2020). *Székelyföld térképek.* Letöltés dátuma: 2022. március 20, forrás: Térképek.net: http://szekelyfold.terkepek.net/

46. Varga, A. (2009). *Térszerkezet és gazdasági növekedés.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Pályamunkám sikerességéhez köszönettel tartozom a szakmai gyakorlati helyem, a csíkszeredai székhelyű Székely Gazdaszervezetek Egyesülete elnökének – Becze Istvánnak, valamint az egyesület vezetőségének, falugazdászainak, munkatársainak és egyéb együttműködő szakmai partnereiknek, hogy fogadtak a 3 hónapos időszakra gyakornokként és lehetőséget adtak a kutatásom elkészítéséhez, mely során készségesen álltak rendelkezésemre. Remélem tanulmányommal és projektötleteimmel hozzájárulhatok az egyesületi működésük és a térségi agrárium továbbfejlesztéséhez.